

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ**

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з навчальної роботи
проф. Петрівський Я.Б.

«__» _____ 2025 р.

ШЕВЧУК К. С.

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник

для студентів всіх спеціальностей
стаціонарної та заочної
форм навчання

Рівне 2025

УДК 101

ББК 87

Філософія. Навчально-методичний посібник. Вид. друге: оновлене і доповнене. Рівне: РДГУ, 2025. 140 с.

Підготовлено: д. філософ. наук, професор кафедри філософії РДГУ Шевчук К. С.

Рецензенти:

д. філософ. наук, проф. кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету **Панчук І.І.**

д. філософ. наук, проф. кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія» **Зайцев М. О.**

Розглянуто і затверджено на засіданні кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 13 від 16.12.24).

© Шевчук К. С., 2025

ЗМІСТ

ВСТУП. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КУРСУ.....	4
ЗМІСТ КУРСУ ТА СІТКА АУДИТОРНИХ ГОДИН.....	8
ЛЕКЦІЙНА ТЕМАТИКА КУРСУ.....	10
ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ).....	109
САМОСТІЙНА РОБОТА.....	115
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ ТА КОНТРОЛЮ.....	116
ЗАВДАННЯ ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 1.....	118
ЗАВДАННЯ ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 2.....	124
КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ ТА УМОВИ НАВЧАЛЬНОГО РЕЙТИНГУ.....	129
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ.....	131

ВСТУП.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КУРСУ

Навчальний курс „Філософія” призначений для вивчення студентами всіх спеціальностей стаціонарної та заочної форм навчання в рамках бакалаврської програми Рівненського державного гуманітарного університету.

Курс філософії є надзвичайно важливим з огляду на ряд моментів: становлення світогляду студентів, представлення методологічних принципів в осмисленні гуманітарних проблем, розуміння основних проблем сучасності. Філософія займається осмисленням основних проблем, пов'язаних з буттям людини в світі, пізнанням світу, розумінням природи людини, виокремленням основних сфер буття людини в суспільстві, розглядає культуру через призму її взаємозв'язку із природою, суспільством, цінностями тощо.

Предмет: філософія як феномен культури, світовий історико-філософський процес, сучасні філософські концепції, основні філософські проблеми, система філософського знання.

Мета курсу полягає в опануванні основних моментів історії філософії, забезпеченні глибокого засвоєння специфіки філософського осягнення дійсності, цілісному осмисленні філософської проблематики, ознайомленні із наявними філософськими концепціями, які розкривають поліфонізм та плюралізм філософського мислення; створенні умов для формування світоглядно-методологічної культури студентів; у розвиткові вміння логічно, грамотно будувати свої міркування та обґрунтовувати власні висновки.

Основне **завдання** даного курсу полягає в тому, щоб представити студентам найвизначніші етапи становлення філософської думки, основні аспекти філософської проблематики, окреслити специфіку філософського осмислення проблеми людини, культури, суспільства тощо, а

також дати можливість осмислити філософію в реальній цілісності та повноті конкретних її проявів. Більш детально завдання курсу можна представити наступним чином:

1. представити актуальність філософського осягнення дійсності;
2. проаналізувати основні етапи історико-філософського становлення, визначити своєрідність вітчизняного типу філософування, а також специфіку сучасної філософії;
3. представити визначення філософії, визначити її предмет та основні питання, окреслити основні філософські дисципліни, специфіку філософського знання, а також місце філософії в загальній системі гуманітарного знання;
4. визначити специфіку філософського світогляду;
5. проаналізувати взаємовідношення філософії і науки, філософії і релігії;
6. розглянути філософське розуміння людини, світу, онтологічної, гносеологічної проблематики, взаємовідношення людина-природа, людина-суспільство, культура-природа як фундамент філософського розуміння культури;
7. обговорити основні аспекти філософського розуміння сучасної ситуації в культурі і науці.

Викладання курсу здійснюється за наступними **основними принципами**: систематичність, послідовність викладу, науковість, єдність емоційного та раціонального факторів, наочність.

В результаті засвоєння дисципліни студенти повинні:

Знати: основний зміст тем усіх розділів програми; визначення основних філософських категорій із сфери онтології, гносеології, логіки соціальної філософії, філософської антропології; першоджерела та найбільш вживану філософську літературу.

Вміти: синтезувати набуті знання з фахових та гуманітарних дисциплін у цілісне світосприйняття; застосовувати набуті філософські знання при аналізі реалій сучасного суспільного буття; формувати власну позицію щодо актуальних проблем сьогодення; логічно і грамотно будувати свої міркування.

Отримані в ході вивчення даного курсу знання та вміння студенти можуть використовувати під час написання кваліфікаційних, дипломних та магістерських робіт.

Міждисциплінарні зв'язки: курс має тісні зв'язки з іншими філософськими дисциплінами: історія філософії, етика, естетика, логіка, релігієзнавство, загальна теорія культури, філософська антропологія.

Даний курс читається протягом одного семестру згідно із навчальною програмою, затвердженою на засіданні кафедри філософії та економічної теорії Рівненського державного гуманітарного університету. Він є обов'язковим і належить до блоку нормативних дисциплін. Курс складається із лекційних та практичних занять. Крім того, студенти повинні написати реферат та есе на одну із запропонованих тем. Передбачається також читання текстів (згідно з планом самостійної роботи). Робота над есе вимагає критичного осмислення певної проблеми зі сфери філософії. Контроль та оцінка здійснюється за рейтинговою системою. Критерії оцінювання є складовою робочої програми курсу. Відвідування лекційних та семінарських занять є обов'язковим.

Курс: другий (третій) Семестр: третій (п'ятий)	<i>Напрям:</i> освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»	Характеристика навчальної дисципліни
<i>Кількість кредитів:</i> Національних: 3 ECTS: 2 + 1 = 3 Модулів: 2 Змістових модулів: 12 Загальна кількість годин: 90	для студентів всіх спеціальностей стаціонарної і заочної форм навчання	Нормативна Лекцій: 20 год. Практичних: 10 год. Самостійна робота студентів: 60 год. Форма підсумкового контролю: екзамен

ЗМІСТ КУРСУ ТА СІТКА АУДИТОРНИХ ГОДИН

№	Змістові модулі	Кількість годин			
		Лекції	Практич ні	Самос т. робота	Всього
	Модуль № 1. Філософія в її історії				
1.	Загальне уявлення про філософію	1	–	12	13
2.	Філософія Стародавнього Сходу. Антична філософія	2	2	–	4
3.	Філософія Середньовіччя та Відродження	2	–	12	12
4.	Західноєвропейська філософія Нового часу. Німецька класична філософія і марксизм	2	2	–	4
5.	Українська філософія	1	–	12	13
6.	Сучасна світова філософія	2	2	–	4
	Всього	10	6	36	52
	Модуль № 2. Основні філософські проблеми				
7.	Проблема буття	2	–	12	14
8.	Проблема людини у філософії	2	2	–	4
9.	Філософське розуміння світу	2	–	–	2

10	Теорія пізнання. Поняття наукового методу. Проблема істини. Діалектика як метод філософського пізнання	2	2	–	4
11	Філософське осмислення культури.	2	–	12	14
12	Суспільство як об'єкт філософського осмислення	2	–	–	2
	Всього	12	4	24	38
	Форма підсумкового контролю: екзамен				

Модуль 1: Сутність філософії та її роль у суспільстві. Філософія Стародавнього Сходу. Антична філософія. Середньовічна філософія. Західноєвропейська філософія Нового часу. Німецька класика і марксизм. Українська філософія. Сучасна світова філософія.

Модуль 2: Проблема буття. Проблема людини. Теорія пізнання. Філософське розуміння світу. Філософія культури. Суспільство як об'єкт філософського осмислення.

ЛЕКЦІЙНА ТЕМАТИКА КУРСУ

Лекція 1: ЩО ТАКЕ ФІЛОСОФІЯ?

ПЛАН

1. Визначення філософії
2. Предмет, основні питання та функції філософії
3. Поняття світогляду, його основні типи. Філософський світогляд.
4. Філософія і наука. Філософія і релігія.

1. Визначення філософії.

Філософію визначають як **любов до мудрості**. Це найпростіша дефініція філософії, яку ми отримуємо, розглядаючи етимологію слова: “*філео*” – любити, “*софія*” – мудрість. Будучи орієнтованим на мудрість, філософське мислення є реально постійним і пристрасним прагненням (навіть любов’ю) до мудрості, але не самою мудрістю, яка неосяжна у нескінченності багатства свого змісту.

Треба сказати, що філософію просто визначити неможливо. Кожен з філософів має своє уявлення про філософію. За визначенням **Аристотеля** філософія (або як він її визначає “метафізика”) – це перша наука про причини і начала речей та про світ вцілому. Німецький філософ-неокантіанець **Вільгельм Віндельбанд** (1848-1915) зазначав, що в сучасному для нього значенні слова під філософією розуміють наукове роз’яснення загальних питань світогляду та життєрозуміння. **Бертран Рассел** (1872-1970), відомий англійський філософ, математик, автор популярної книги “Історія західної філософії” пропонує вживати термін “філософія” у дуже широкому значенні. Філософія для нього – це щось проміжне між теологією (наука про Бога) та наукою. За **Мерабом Мамардашвілі**, початком філософії є

принципове нерозуміння. Це також відвага сказати перед лицем навіть загальноприйнятої, очевидної істини – “Я не розумію!”. Такою відвагою, на його думку, володіє небагато людей.

Загалом же, мусимо пам'ятати, що філософія багатоголосна та поліфонічна у відповіді на одне й те ж запитання. Ця її особливість є надзвичайно важливою. Філософія не створює диктатури думки – стверджуючи лише одну єдиноправну теорію, ідею, а дозволяє одночасне існування безлічі філософських вчень, думок. Все це сприяє виявленню індивідуальності кожної людини, а також проявам творчої та мисленнєвої активності останньої. Філософія осмислює, аналізує істину, але не доводить її. Філософія шукає смислу всього. Філософія передусім вчить мислити, вчить проблемному творчому підходу до своєї тематики.

2. Предмет, основні питання та функції філософії

Протягом розвитку історії філософія змінювала свій предмет. У древній філософії Індії, Китаю, Греції предметом постає мудрість – буття в істині. У середньовіччі значний вплив мала релігія і саме вона визначала характер філософії даної епохи. В епоху Відродження в основі філософського світогляду постає людина. Основна риса – антропоцентризм. В епоху Нового часу зусилля філософів спрямовуються на обґрунтування наукових методів пізнання та досягнення істини. У марксизмі філософія – це наука про загальні закономірності природи та суспільства. Сучасна філософія характеризується величезною кількістю напрямків та течій – герменевтика, феноменологія, структуралізм, екзистенціалізм, інтуїтивізм, комунікативна філософія та ін. Тут ми можемо знайти і загальну теорію лінгвістичної комунікації (трансцендентальна прагматика К.-О. Апеля), і теорію “лінгвістичних ігор” (Л. Вітгенштейн), і генеалогію влади/знання (М. Фуко), критику ідеологічного коріння у

соціальності (Ю. Габермас), і герменевтику як альтернативу методологічного сциєнтизму (Г.-Г. Гадамер), і звертання до практики реконструкції західної метафізики (Ж. Дерріда), до наративних структур як шляху розуміння культурних форм (П. Рікер), нарешті до гри як формоутворюючої основи культури (Йоган Гейзінга).

Основні питання філософії можна поділити на дві групи:

1. Що є Я? Що є не-Я? *(тобто інша людина і світ, що нас оточує)*; Що є над-Я? (тобто абсолют, ідеал, Бог)
2. Що я можу знати? Що я можу робити? На що я можу сподіватися?

Що є Я? Проблема Я є однією з найскладніших. Про це свідчить не лише вся історія філософії, але й сучасні спроби кібернетичного моделювання людської психіки.

Що є не-Я? Ця проблематика торкається предметного поля людського існування, тобто світу. Справа тут полягає насамперед у врахуванні людського ракурсу феномену предметності світу.

Питання **Що є над-Я?** пов'язане зі здатністю людини до трансценденції, тобто виходу за межі свого існування у вищі інстанції на зразок Абсолюту чи Бога.

Друга група питань: **що я можу знати?, що я можу робити? і на що я можу сподіватися?** були висунуті І. Кантом в якості фундаментальних запитувальних ситуацій.

Питання **Що я можу знати?** виводить нас, зокрема, на проблему припустимого (з морального та взагалі людського погляду) та неприпустимого (з погляду шансів виживання людини, її долі, щастя та життєстійкості).

Наступне питання **На що я можу сподіватися?** інакше можна сформулювати: на що потрібно спиратися людині в екзистенційному вимірі – на науку, релігію, чи ще на щось.

Тут, як пише Сергій Кримський, виникає велике поле філософського запитання буття.

Третє питання другої групи – **Що я повинен робити?** – стосується людської практики. Це питання є досить актуальним в сучасному світі, хоча б з огляду того, що ми зустрічаємося з певними обмеженнями – енергетичними, моральними фінансовими ітд. Також важливість цього питання зумовлена загрозливими наслідками людського вторгнення в буття.

Функції філософії: Варто нам також визначити функції, які реалізує філософія. Можемо виділити принаймні декілька основних:

(1) **світоглядна** – дана функція полягає у здатності філософії давати цілісну картину світу, об'єднувати дані науки, мистецтва, ін. практик;

(2) **методологічна** функція філософії полягає у визначенні способів досягнення якої-небудь мети, наприклад ефективного конструювання наукового пізнання, естетичної творчості, соціальної практики. У відповідності зі специфікою філософії мова йде про такі методи, принципи дії, які мають фундаментальне, а не вузько галузевим значенням. Одним з таких методів є, наприклад, історичний метод;

(3) **гуманістична** функція філософії проявляється досить чітко – вона реалізується в надзвичайно уважному ставленні до людини. Філософія просякнута любов'ю до людей, повагою до людської гідності;

(4) **практична** функція філософії полягає, насамперед, в моральності, піклуванні про благо людей;

(5) **інтегруюча** – людина як істота соціальна є включеною у колектив, філософія ж сприяє інтеграції людини у соціум. Кожна філософська епоха вимальовує певну картину світу, яка узгоджується з уявленнями про Всесвіт та людину у ньому, які панують у цей період;

(6) *трансляційна* – філософія транслює надбання людства в теоретико-пізнавальній та інтелектуальній сферах нащадкам і таким чином відбувається передача досвіду, традицій, відштовхуючись від яких наступні покоління розбудовують власні вчення;

(7) *комунікативна* – філософія займається розробкою засадничих принципів “Я-Ти” комунікації (міжсуб’єктної);

3. Поняття світогляду. Філософський світогляд.

Філософія як специфічний феномен людської культури виникає десь приблизно у 7-6 ст. до н. е. Але також треба відзначити, що своїм корінням вона сягає до початків людської історії. Саме там, у примітивних структурах стихійного світогляду первісної людини, формувалися ті характерні моменти та особливості, що згодом стали відмітними рисами філософії. Філософія, таким чином, походженням і специфікою свого функціонування тісно пов’язана зі світоглядом. Вона є своєрідною формою існування світогляду.

Варто нам однак з’ясувати, чим же є світогляд. У найелементарнішому розумінні слова **світогляд** – це найзагальніше усвідомлення людиною навколишнього світу, свого місця в ньому, свого ставлення і відношення до цього світу й самого себе, своїх претензій і намірів щодо світу і шляхів реалізації цих намірів. Світогляд, таким чином, є свого роду знанням про світ, людину ітд., але водночас це не просто знання, але й оцінка людиною світу й самої себе. Цей ціннісний характер світоглядного значення визначає поєднаність в ньому інтелектуально-розумової компоненти з почуттєво-емоційною. Можемо дати наступну дефініцію світогляду:

Світогляд – це своєрідна інтегративна цілісність знання і цінностей, розуму і чуття, інтелекту і дії, критичного сумніву і свідомої пререконаності.

Інтегративний характер світогляду передбачає структурну його складність, наявність у ньому різноманітних шарів і рівнів, з-поміж яких, насамперед, вирізняються *емоційно-психологічний рівень – світовідчуття і пізнавально-інтелектуальний рівень – світорозуміння*. Іноді вичленовують рівень світосприйняття. Таким чином, можна говорити про світогляд як про комплекс уявлень, оцінок, що забезпечують цілісне бачення та усвідомлення світогляду і місця в ньому людини.

Філософський світогляд протиставляється світоглядові міфологічному. Міфологічна свідомість була першою формою суспільної свідомості, в ній у зародковому стані містилися усі інші форми – такі, наприклад, як релігія, мистецтво, наука, мораль. Однак темп розвитку людської культури зростав і поступово утверджувалися нові форми світогляду. Міфологія перестала відігравати ту роль, яку відігравала раніше, вона стала нездатною світоглядно забезпечувати ефективне існування нових форм суспільного життя. Серед нових форм світогляду – найважливішу роль починають відігравати релігія і філософія. Виглядає на те, що ця зміна була різким поворотом в людській історії. Тоді з'явилася людина у тій постаті, яку ми знаємо зараз. Цей час Карл Ясперс (1883-1969) назвав “вісьовим часом”. Вісь історії, на його думку, варто віднести до періоду 8 – 2 ст. до н. е. Те нове, що з'явилося в цю епоху полягало передусім у тому, що людина відчуває буття вцілому, відчуває саму себе і свої межі. Усвідомлюючи свої межі, вона ставила перед собою вищі цілі, пізнає абсолютне в глибинах самосвідомості і в ясності трансцендентного світу. Це відбувається за допомогою рефлексій, роздумів. Свідомість починає усвідомлювати свідомість, мислення робить мислення своїм об'єктом. Власне в цей час з'являються перші філософи – люди, які наважилися шукати підтримки в самому собі.

4. Філософія і наука. Філософія і релігія.

Філософія і наука. Філософія є знанням загального, що зближує її з наукою. Наука, подібно до філософії, відображає світ у загальних поняттях. Зближує науку і філософію також та обставина, що обидві вони прагнуть логічно обґрунтувати свої положення, довести їх, виразити у теоретичній формі. Близькість філософії і науки обґрунтована їх тісною співпрацею. Спільна націленість філософії та науки на пізнання загального має однак принципово різне спрямування. Наука “схоплює” загальне як таке, саме по собі, безвідносно до людських інтересів та оцінок – в цьому плані наука репрезентує “незацікавлене”, “байдуже знання”. Щодо філософії, то вона обов’язково враховує зацікавленість людини в результатах пізнавальних зусиль. Тому на відміну від науки філософія завжди є знання “зацікавлене”, “небайдуже”, тобто знання світоглядне. Відмінність між наукою та філософією виявилася досить рано. Розділяючи “мудрість” (філософію) і “знання” (наука), античні мислителі вказували на їх якісну несумісність – “нагромадження знання не навчає мудрості” – твердив Геракліт в 6 ст. до н. е. Разом з тим, зв’язок філософії і науки увиразнився у широкому спектрі проблематики та напрямків філософії науки, яка інтенсивний розвиток якої демонструє нам історія філософії. Серед основних тем, можна назвати передусім роздуми про методи наукового пізнання, предмет, завдання, принципи науки.

Філософія і релігія. Треба відзначити, що філософія і релігія намагаються розв’язувати подібні світоглядні проблеми. Різниця полягає передусім у тому, що релігія на противагу до філософії апелює до віри, а не до раціонального міркування і логічної аргументації. Релігія має справу з надчуттєвим зв’язком людини з Богом. Для релігії характерні чудеса, віра в догмати. В філософії це піддається сумніву. Але разом з тим, не можна не помітити певну подібність

релігії та філософії. Приклад Платона та Аристотеля доводять, що тема Бога не є чужою для філософії. За одним з тверджень: Пошуки єдиного дуже часто приводять до теми Бога. Крім того, в релігійному світогляді, так само, як і в будь-якому іншому, завжди містяться філософські ідеї. Так само, як і у випадку науки, зв'язок філософії і релігії чітко проглядається, зокрема, у перетворенні релігії на об'єкт філософських досліджень. Таким чином, маємо тут справу з філософією релігії. Як тип філософського світогляду існує також релігійна філософія. Знаковим приклад може слугувати російська релігійна філософія кінця XIX - початку XX століття.

Література: 1, 5, 8, 17, 18, 30, 42, 45, 63, 70, 71, 87, 96, 103, 122, 135, 136, 160

Лекція 2: ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ. ОСОБЛИВОСТІ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

ПЛАН

- 1. Особливості філософії Стародавньої Індії.**
- 2. Основні ідеї філософських шкіл Стародавнього Китаю.**
- 3. Досократична філософія Еллади. Пошуки першоначала.**
- 4. Сократ та його філософія людини.**
- 5. Платон – вчення про ідеї, діалектика.**
- 6. Аристотель – вчення про матерію, людину, душу, державу.**

1. Особливості філософії Стародавньої Індії.

Коріння перших філософських узагальнень в Індії сягає до так званих **Вед** – буквально знання, а також стародавнього

епосу “Махабхарата” та “Рамаяна”. Веди – це священні книги **брахманів**. Веди розпадаються на чотири **санхіти** – збірники: 1. Рігведа (веда гімнів); 2. Самаведа (жертвні пісні); 3. Яджурведа (жертвні висловлювання); 4. Атхарведа (пісні-заклинання). До цих книг приєднуються **брахмани** (ритуальні тексти), **араньяки** (“Лісова книга”, у якій говориться про жертвопрошення), а також **Упанішади** (близько 13 ст. до РХ) – філософське таємне вчення. У своїх загальних рисах Веди склались до 5 ст. до РХ, але навіть до Нового часу з’являлись твори, складені з різних Упанішад. Упанішади мали початкову назву **Веданта** (з санскриту – завершення Вед). Потім їх визначали як філософські системи брахманів, що трактують про “досконалість змісту вед”. У них всебічно розглядається відношення індивідуальної душі до світової.

За Ведантою, однією з ідеалістичних шкіл стародавньої індійської філософії, світ розглядається з безособового світового духу – “**брахмана**”. Індивідуальна людська душа, хоч і є вічною, але вона поступається перед світовим духом щодо ступеня своєї досконалості внаслідок занадто тісного зв’язку з тілом, який виявляється у підпорядкуванні цієї душі (“**атмана**”) закону необхідності (“**карма**”). Прив’язаність атмана до тіла змушує душу щоразу після смерті тіла переселятись в інше тіло. Потік таких перевтілень (“**сансара**”) триває нескінченно довго, поки людина не звільниться від повсякденних життєвих турбот. Тоді настає звільнення (“**мокша**”), що означає злиття душі з брахманом, ототожнення з ним.

Матеріалістичні напрями ранніх етапів староіндійської філософії (**Свабхава-вада**, **Парінама-вада**) тлумачать реальність як втілення одного з матеріальних начал – води, вогню, повітря, світла, простору, часу. Душа тлумачиться як матеріальне утворення, що руйнується з руйнуванням тіла. Матеріальна ж першооснова світу (“**пракріті**”) існує вічно,

лише змінює форми свого конкретного існування. І матеріалістичні, і ідеалістичні течії раннього періоду стародавньої філософії наголошували на цілісності світу.

У 7-2 ст. до РХ у індійській філософії виникають різноманітні течії:

- **ньяя – вайшешика** – (правило, логіка) – вчення про форми мислення. Вайшешика розвивала вчення про категорії та атомістику; бачила звільнення людини у відділенні душі від усього матеріального. Засновник школи вайшешика Канада вважав, що матеріальний світ створив бог, але не з нічого, а з вічно існуючих “ану”, простору, часу, ефіру, розуму і думки. “Ану” утворюють предмети, вступаючи у різні комбінації, згідно з законами “адрішти”, спрямованими на благо душі.

- **санкх'я** – “розумне зважування, перерахування” – пропагує атеїстичний плюралізм: першоречовина лише зовні пов'язана з душою-духом – звільнившись від цієї ілюзії можна досягти свободи (звільнення);

- **йога** – (напруження, тренування) – практика споглядання;

- **міманса** – пояснення водійського тексту про жертвоприношення, пояснює ритуал.

- **веданта** – у “Брахма-сутрі”, що ґрунтується на Упанішадах та “Бхагаватгіті”, вчить про виникнення світу з брахми; Окремі душі через пізнання чи любов до бога – бхакті – досягають спасіння, єднання з богом, не зливаючись з ним.

Цей період індійської філософії називають **класичним**. Всі названі напрямки виникають в середині брахманізму і називаються **даршанами** (спосіб світобачення).

Усі розглянуті течії індійської філософії належать до **ортодоксальних**, тому що вони визнають авторитет Вед та водійських вчителів.

Розглянемо тепер **неортодоксальні** філософські течії Стародавньої Індії. Критерієм достовірності знань цих течій постає власний досвід людини. До неортодоксальних течій належать:

- **чарвака – локаята** – (“лок” – світ у значенні люди-грумада). Інша назва школи походить від слів “чар” (чотири) і “вак” (слово), що вказує на визнання школою чотирьох матеріальних елементів, з яких складається світ;

- **джайнізм** – визнає вічні духовні монади та матеріальні сутності “джайни” – 24 святі проповідники. За атеїстичним вченням джайнізму, здійснюється вічний, некерований богом світовий процес за законами карми. Поки душа пронизана тонкою матерією, вона повинна мандрувати, приймаючи вигляд все нових існувань, але вона може звільнитись шляхом пізнання та аскетизму та піднятися у вищу сферу, де і перебуває бездіяльна у чистій духовності;

- **буддизм** – проповідувана бл. 560-480 рр. до РХ Буддою (Просвітлений) Гаутамою (Сітхараха - цар). За цим вченням усе в світі минуче, немає самості, а тому повне смутку, незадоволення. Кожна окрема істота є минучою комбінацією життєвих сил, що виникають та зникають у функціональній залежності одне від одного (дхарма). Жодна добра чи зла справа не зникає безслідно, після смерті знаходить продовження існування у потойбічному світі. Моральні вчинки ведуть до очищення, пізнання та прагнення до життя веде до звільнення. Досягти вершин досконалості можна завдяки самоспогляданню та самозаглибленню, кінцевою метою яких є стан вічного блаженства – “нірвана”. Найавторитетнішим твором раннього буддизму є “Тіпітака”, що в перекладі означає “три кошики закону”.

У цих течіях відбувається вирізнення індивідуального у світі.

2. Основні ідеї філософських шкіл Стародавнього Китаю.

У 6 ст. до РХ були відомі два мислителі, вплив яких відчутний ще і в наш час: Конфуцій та Лао-цзи. Основний зміст конфуціанства викладено у книзі “Луньюй”, написаної учнями **Конфуція**. Ідеалістична концепція конфуціанства має виразний етико-гуманістичний характер. Фундаментальним поняттям цього вчення є “**жень**” – гуманність. “Жень” визначає відносини між людьми, пропагує повагу до людей, до старших за віком чи соціальним становищем. За принципами “жень” правителі мусять бути людьми мудрими, давати приклад високоморальної поведінки, піклуватися про підданих як батько. Перші уявлення про світ та людину в китайській філософії містяться у таких книгах: “Книга пісень”, “Книга змін”, “Книга історія”, які входять до китайського “П’ятикнижжя”.

Філософ **Моцзи** (479-381 до РХ) виступав проти конфуціанства, відкидаючи поділ людей на шляхетних і низьких, встановлення для них різних норм поведінки. Конфуціансько му моральному принципу “жень” він протиставив принцип “**цзяньай**” – загальної любові. Ідей Моцзи були продовжені його учнями.

Вчення Конфуція продовжив **Менцзи** (372-289 до РХ), який твердив, що люди за своєю природою поділяються на людей фізичної та розумової праці. Другі покликані управляти першими. Моральні якості людей, за Менцзи, спричиняються “небом” і за природою є добром, їх лише слід неухильно вдосконалювати.

Філософ **Янчжу** (395-335 до РХ) пропонує вчення, розроблене ще Лао-цзи. Викладене у книзі Лао-цзи (4-3 ст. до РХ), яка стала відомою під назвою “Дао де цзін” – воно стало зватись **даосизмом**. Даосизм наголошує на діалектичній ідеї загальної рухомості і мінливості світу. Життя природи та людини підпорядковане не волі неба, як вважали у тогочасному Китаї, а всезагальному закону – “дао”. За цим законом, будь-яка річ, досягши певного ступеню розвитку,

перетворюється на свою протилежність. Даоси вчили про беззастережне підпорядкування всієї життєдіяльності людини закону дао про неможливість (моральну та фізичну) діяти всупереч дао.

Поступово даосизм втрачає своє матеріалістичне спрямування і його основні положення витлумачуються в дусі ідеалістичної діалектики. Але в той же час в рамках конфуціанства, поряд з головним (ідеалістичним) його тлумаченням, накреслюється орієнтація до матеріалізму. Так, один з послідовників Конфуція - **Сюньцзи** (298-238 до РХ) тлумачить небо разом з зірками, місяцем та сонцем як частину природи. Все у світі відбувається відповідно до природних законів, тому людина повинна керуватися у своїх діях розумом, який і дає їй владу над світом. Але розум є керівництвом до дії лише у тому разі, якщо він відповідає природним законам дао.

Ідеї Сюньцзи стали відправними для школи **фацзя** (законники) – учен Сюньцзи – **Ханьвей** (280-230 до РХ), заперечуючи існування надприродного у світі, тлумачить дао як природність всіх речей. Відповідно до того, як у природі діють її власні закони “лі”, мають бути виробленими і закони суспільного життя – “фа”, які б твердо встановлювали, що є добро, а що зло.

3. Досократична філософія Еллади. Пошуки першоначала.

Антична філософія починається з **Фалеса**, засновника **Мілетської школи**, яка виникає наприкінці 7 ст. до РХ у місті Мілеті на Західному узбережжі Малої Азії. Окрім Фалеса до мілетської школи входили також **Анаксимандр** (610 – 546 рр. до РХ) та **Анаксимен** (585 – 525 рр. до РХ). Всі вони уявляли **першоречовину**, **першоначало** буття у конкретно-речовинній Фомі. Фалес за таке першоначало

воду, Анаксимен – **повітря**, Анаксимандр – “**апейрон**”, щось середнє між ними (в перекладі з гр. – щось невизначене, безмежне). Інший представник досократівської філософії Греції – **Геракліт** (530 – 470 рр. до РХ) вбачав першооснову світу у **вогні**. Геракліт наголошував, що рух, розвиток здійснюється через зіткнення протилежностей, які в ході боротьби переходять одна в одну, зберігаючи свою єдність, гармонію космосу. У 532 р. до РХ у Кротоні виникає Піфагорійський союз, засновником якого є **Піфагор**, який першооснотою світу називав кількісне відношення – **число**. Число є ідеальним началом. Гармонія космосу мислиться як чисельно-кількісна упорядкованість світу. Але справжньою гармонією вона стає лише внаслідок доповнення її такими характеристиками, як справедливість, душа, добро, зло. Таке поєднання у космічній гармонії буття природних і людських характеристик має в контексті піфагоризму містичний вигляд. Важливим є те, що саме Піфагор вводить поняття філософія.

4. Сократ та його філософія людини.

Проголошення Сократом (469 – 399рр. до РХ) принципу «**Пізнай самого себе**» почалась доба у гр. філософії, визначальною рисою якої було звернення до людини, до моральної філософії. На Дельфійському храмі Аполлона в Афінах був напис “Пізнай самого себе”. Саме цей напис зацікавив Сократа, викликав у нього інтерес до філософії, і став визначальним принципом його філософської позиції. Сократ рішуче повертає напрям філософського дослідження від космосу, природи (попередня доба) до проблеми людини. Пізнати самого себе можна лише у безпосередньому контакті з іншими людьми, в діалозі, практичній зустрічі умів. Сократ принципово не записував свої думки, вважаючи дійсною сферою існування справжнього знання, мудрості живу бесіду з опонентами, живий діалог, полеміку. Саме це він і називає

діалектикою (вміння вести бесіду, сперечатись). Сократ ставив співрозмовникам питання, вказуючи на суперечність в судженнях опонента. Коли ж співрозмовники Сократа остаточно заплутувались в суперечці і запитували думку самого Сократа, той відповідав, що теж не знає відповіді. Саме цей момент і відображено відомому положенні Сократа – **“Я знаю, що я нічого не знаю”**. Сократ тим самим прагнув показати, що остаточна відповідь на те чи інше питання не може бути отримана внаслідок суперечливості і невичерпності самого змісту пізнання. Філософія не є мудрістю, вона лише прагнення, “любов” (філео) до мудрості. Пізнання істини недоступне звичайній людині. Істинне пізнання посередництвом понять доступне небагатьом – мудрецам, філософам – і то не вся мудрість їм відкривається, а лише частина, бо людина не може все знати, вона мудра в тому, що вона знає. Повнота ж істини дана лише Богу. На думку Сократа, філософ стоїть між Богом і людьми. А філософія як любов до мудрості є любов до божественної мудрості.

5. Платон – вчення про ідеї, діалектика.

Платон (427 – 347 рр. до РХ) – один з найвідоміших давньогрецьких філософів. На думку Платона, філософія є спогляданням істини, любов до мудрості. Платон є засновником у давньогрецькій філософії напрямку **ідеалізму** (вчення, за яким істинне буття речей – думка, ідея, поняття). Саме поняття “ідея” у грецьку філософію ввів старший сучасник Платона – Демокріт, який ідеями називав тілесні атоми, матеріальні елементи речей. У Демокріта “ідеї” означали форми, і саме тілесні форми, тоді як у Платона – ідеї є формами безтілесними. За Платоном, **ідея** – вічне, незмінне, досконале буття, повнота буття, буття у всій повноті вияву; матерія ж – нульове буття, небуття, ніщо. Ідеї – це справжні реальності, первинні по відношенню до речей,

а останні – речі – є лише копіями, тінями ідей, вони вторинні по відношенню до ідей. Область ідей, на думку Платона, не є однорідною та одноплановою, існує певна нечітка ієрархія ідей.

Діалектика, на думку Платона, - це мистецтво спонукати до дослідження посередництвом значення протилежностей, що криються у поспішно складеній думці про ту чи іншу річ. Це не мистецтво відкривати протиріччя, які існують у самих речах, а мистецтво виявлення протиріч у думках щодо речей, які, як такі, ніяких протиріч у собі не криють. Діалектика – це рух думки через неістинне знання до істинного. Діалектика включає дві частини:

- сходження розуму до вищих засновків, безчуттєве сходження вгору до “начала всього”;

- це шлях униз, розум опускається до кінця, спілкуючись лише з “видами” через “види” і закінчує “видами” (Платон. *Держава*).

6. Аристотель – вчення про матерію, людину, душу, державу.

Аристотель (384-322 рр. до РХ) у сімнадцятирічному віці прибув до Афін, де став учнем Платона. Незважаючи на це, Аристотель піддає критиці вчення свого вчителя у його головному пункті – за тезу про окреме існування ідей від реальних речей. Неможливо, щоб окремо одне від одного існували сутність і те, сутністю чого вона є. Критика Платона Аристотелем мала принциповий характер (Аристотелю навіть приписують афоризм: “Платон мені друг, але істина дорожча”). На думку Аристотеля, справжнім, існуючим в самому собі буттям, субстанцією, може бути лише одиничне буття. Кожна з цих субстанцій є нерозривною єдністю форми і матерії. Аристотель не використовував слово матерія – це латинське слово. Аристотель використовував грецьке *hyle* – що означає “кущ”, “дрова”, “сирий матеріал”. Аристотель

подає наступні характеристики матерії – пасивна, незмінна, з неї все виникає і до неї повертається; це сутність, субстрат протилежностей; це першоджерело суцього.

Матерія тлумачиться Аристотелем як пасивний матеріал буття і тому у “чистому вигляді” може тільки мислитися. Реально ж існувати матерія може лише будучи “оформленою”. Отже, причиною існування речі є форма. Хоча матерія теж є причиною речей. Але форма є незмінна, вічна і всезагальна – і цим схожа до платонівських ідей. Тому критика Аристотеля не долає платонівського ідеалізму. Твори Аристотеля: “Органон”, “Метафізика”, “Фізика”, “Про тварин”, “Нікомахова етика”, “Політика”, “Риторика”, “Поетика”... Власне філософський твір – “Метафізика” (сам Аристотель не давав твору такої назви. Вона з’являється пізніше, коли видавець творів Аристотеля Андронік Родоський розмістив філософські твори за творами під рубрикою “Фізика”).

Аристотеля вважають родоначальником науки психології – написав перший в історії науки психології трактат “Про душу”. **Душа** є перша *ентелехія* природного тіла, вона є його суттю буття та формою (логосом). Аристотель розглядає декілька видів душі:

1. рослинна, що відтворює та споживає;
2. тваринна – коли з’являється здатність сприймати форми відчутного без його матерії; пристрасна;
3. людська душа – крім функцій першої і другої, володіє ще й розумом.

Людська душа складається з двох частин – розумної та нерозумної (остання включає рослинну та тваринну). На думку Аристотеля мислення та розум є те, що в людині є специфічно людським.

У своїх політичних поглядах Аристотель виходить з розуміння **людини** як тварини суспільної, у сферу життя якої входить сім’я, суспільство, держава. За визначенням

мислителя “**держава** – це форма гуртожитка громадян, що користується певним політичним устроєм” (Аристотель. *Політика*). Політичний устрій – це порядок, верховна влада в державі, влада закону. А закон – це безпристрасний розум. Політичний устрій, за Аристотелем, включає наступні частини: законодавчу, адміністративну, судову.

Держава складається з людей, майстрів своєї справи, а отже, неподібних між собою; із сімей теж неподібних. Аристотель виділяє в державі благородних і бідних, вихованих і невихованих, вільних і рабів; складається з *громадян*, яким доступно чотири функції: військова, адміністративна, судова, жрецька. Аристотель говорить про природне походження держави – вона виросла з сім’ї та поселення. Мета держави, за Аристотелем, створити умови для найщасливішого життя людського гуртожитку.

Література: 4, 9, 15, 16, 17, 20, 42, 80, 105, 106, 110, 114, 128, 147

Лекція 3: ОСНОВНІ ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ.

ПЛАН

- 1. Специфіка філософського пізнання в епоху Середніх віків.**
 - 1.1. Апологетика.**
 - 1.2. Патристика**
 - 1.3. Схоластика**
- 2. Філософія епохи Відродження.**

1. Специфіка філософського пізнання в епоху Середніх віків.

Назва епохи, що охоплює часовий проміжок від античності до Нового часу, епохи “Середньовіччя” – має

штучне походження. Термін “середні віки” введено у обіг в 15 ст. гуманістами Відродження і з самого початку був сповнений негативної оцінки. “Історію середніх часів треба знати лише для того, щоб її зневажати” (Вольтер) Але змінилися часи та оцінки. Сучасне життя, а саме політичне та етнічне обличчя сучасної Європи склалось в середні віки. Ціла низка культурних цінностей мають своїми витокami епоху Середньовіччя.

1.1. Середньовічна філософія починається з періоду так званої **апологетики** – захисту, представники якої виступали з обґрунтуванням та захистом християнства проти античної філософії. “Що є спільного між філософом та християнином, між учнем грецької мудрості та учнем неба? – запитує Квінт Тертуліан (бл. 160-220 рр.). Нова християнська мудрість настільки глибша від старої грецької, що здається зовсім незрозумілою та абсурдною щодо неї”. Позиція Тертуліана є типовою позицією представника нового світогляду щодо світогляду старого, традиційного, позицією категоричного заперечення минулого.

Утвердження феодалізму як панівного типу суспільних відносин потребує вже не стільки руйнівної роботи, скільки упорядкування суспільної свідомості. Порядок цьому процесу покладено Нікейським собором (325 р.), що встановив основні догми християнського віровчення.

1.2. Вагомий внесок у процес систематизації теологічно-філософських принципів християнської ідеології зробили так звані отці церкви (*patres ecclesiae*): Григорій Назіанзін (бл. 330-390 рр.), єпископ Константинопольський, прозваний Богословом; Василій Великий (330-379 рр.); єпископ Кесарійський; Григорій (325-394), єпископ Ниський.

Західними “отцями церкви” вважають Амвросія (340-397), Єпископа Медіоланського (Міланського), Ієроніма Блаженного, перекладача Біблії на латину, та найвідомішого серед “отців церкви” і найвизначнішого філософа

Середньовіччя – Аврелія Августина, працями якого завершується період так званої “патристики” (лат. pater – отець).

Апологети упорядкували систему християнської думки, головним чином на базі неоплатонівської філософії, пристосовуючи останню до світоглядних установок нової (феодалної) суспільної свідомості.

Остаточну християнізацію платонізму здійснив єпископ Гіппонський **Аврелій Августин**. Августин дає принципово нове тлумачення **часу**, на відміну від циклічного його тлумачення в традиції античності. Час має початок, бо створивши світ, Бог створив і час. Модальності часу – минуле, майбутнє – є несуттєвими, бо минулого вже нема, а майбутнього ще нема. Минуле, сучасне і майбутнє існують у тому сенсі, що обумовлюють одне одного. Час – постає як міра руху, яка існує не об’єктивно, а в людській душі – це суб’єктивний досвід людини. Співвідносячи події, людина визначає їх як минуле, сучасне, майбутнє. Бог є Творцем часу, а людина здатна його вимірювати. Проблема часу та вічності була головною для Августина. Вічність визнавалась синонімом вищого, досконалого світу, а час – синонімом світу земного. У концепції Августина виводиться теза про незаперечну **першість віри над розумом** (віра передувє розумінню) і утверджується беззастережний **авторитет церкви** як останньої інстанції у ствердженні буття та істини.

1.3. У кінці 5 – початку 6 ст. починає складатись система освіти Середньовіччя. Римлянин Марціан Капелла пропонує ідею “семи вільних мистецтв” – 1. граматики, риторика і діалектика; 2. арифметика, геометрія, астрономія, музика. Яскравий представник цього періоду Боецій (480-524 рр.) детально розробив та обґрунтував ідею “семи вільних мистецтв”. Перша група – так зване “трьохпуття” – включала гуманітарне знання: граматику, риторику, діалектику; друга – “чотирьохпуття” – природні науки – арифметика, геометрія,

астрономія, музика. Вже у перших монастирських школах 9ст. в Ірландії, Німеччині, Франції, Італії викладання будувалося відповідно до системи Боеція. У Шартрській, Ліонській, Рейнській та Фульдській школах зароджується система середньовічної філософсько-теологічної думки – **схоластика** (школа). Згодом виникають перші університети – Паризький 1240р., Болонський...

Етапи розвитку схоластики:

- **рання** (9-12 ст.) – нерозрізнення філософії, науки, теології. Представники: Рабан Мавр, Гуго Сен-Вікторський (Німеччина); Алкуїн, Іоанн Скот Еріугена (Англія); Абельяр (Франція); Петр Даміані, Ансельм Кентерберійський, Бонавентура (Італія).

- **середня** (13 ст.) – розділення науки та філософії від теології, проникнення у вчення Аристотеля. Формується філософія великих орденів – францисканського та домініканського, системи Альберта Великого, його учня Фоми Аквінського, Дунса Скота. Представники: Вітелло, Дитріх Фрейберський, Ульріх Енгельберт (Німеччина); Вінченцо Бове (Франція); Роджер Бекон, Гроесетес (Англія); Егідій Римський (Італія).

- **пізня** (14-15 ст.) – раціоналістична систематизація, формування природничо-наукового та натурфілософського мислення, остаточне розмежування містики та церковної теорії. Представники: Альберт Саксонський, Микола Кузанський (Німеччина); Жан Бурідан, Микола Хорезмський (Франція); Вільям Оккам (Англія); Данте (Італія).

Серед представників схоластики відбулося розділення на **номіналістів** та **реалістів**. Іоган Росцелін відродив древній номіналізм. Для номіналістів **універсалії**, тобто загальні поняття є простими словами, іменами, які є знаками речей та їх властивостей і поза мисленням ніякої об'єктивної істини виражати не можуть. Реалісти ж вважають, що реально існують лише окремі речі дійсності, що лежать поза

свідомістю, а загальні поняття – універсалії, імена – не несуть ніякого значення і не існують реально, є вигадкою людської уяви.

Найяскравішим представником середньовічної схоластики вважають **Фома Аквінського** (1225(6) – 1274 рр.). З його ім'ям пов'язують перетворення аристотелізму у могутню філософсько-світоглядну опору католицької церкви. Фома розробив систему “покатоличеного” аристотелізму – томізму, як стали називати це вчення за іменем його творця. Вчення Аквінського стало офіційною філософською доктриною католицької церкви. Свою систему виклав у “Сумі істини католицької віри проти язичників” та “Сумі теології”. Фома проголошує підпорядкування знання, розуму вірі, говорячи про те, що коли людський розум нездатен раціоналістично осягнути зміст божественних істин, він має схилитись перед вірою. Фома висуває **п'ять доведень буття божого**:

1. все, що рухається, має причиною свого руху щось інше – Бога (аристотелівський першодвигун).

2. виходить з аристотелівського поняття “продуктивної причини”. Існує первинна продуктивна причина, яка і є Бог.

3. виходить з ідеї неможливості випадкового характеру світу. Оскільки світ існує, повинна існувати і якась абсолютно необхідна причина, якою може бути лише Бог.

4. апелює до факту існування у світі різних ступенів якостей, які набувають визначеності завдяки існуванню абсолютного мірила, яким є Бог.

5. виходить з аристотелівського розуміння причинності як обов'язково цілеспрямованої. А той, хто ціле спрямовує існування світу є Бог.

Людина, за Фомаю Аквінським, є неповторною, індивідуальною істотою. Індивідуальність зберігається у безсмертній душі і після смерті тіла. Але таке “безтілесне” існування душі є неповним, повна ж субстанція людини

потребує єдності душі і тіла, що має реалізуватися в день Страшного Суду возз'єднанням душі з воскресаючим тілом.

2. Філософія епохи Відродження.

Ренесанс (з французької Відродження), а саме епоха відродження класичної давнини, виникнення нового відчуття, почуття життя, що розглядалось як споріднене життєвому почуттю античності і як протилежне середньовічному відношення до життя з його зреченістю від світу, що визнавався гріховним. Філософія Ренесансу характеризується відмовою від авторитетів, зверненням до досвіду, довірою до власного розуму, уявленням про єдину природу та ідеєю про посеїбчість культури. В філософії Відродження отримали розвитку ідеї **пантеїзму** (Патріцци, Дж. Бруно) і **неоплатонізму** (Фічіно), відродились етичні вчення стоїцизму та епікуреїзму. Virізняють періоди: раннього Ренесансу (триченто) – 14 ст., розквіту Ренесансу (кватроченто) – 15 ст., та пізнього Ренесансу (чинквіченто) – 16 ст. Однією з головних рис філософії Відродження є її **антропоцентричний** характер, який вказує на те, що в центрі усіх шукань мислителів того часу була людина.

Слід зауважити, що перші представники гуманістичного руху – Колюччо Салютаті, Леонардо Бруні, Джановцо Манатті, Леон Батіста Альберті – посідали позиції своєрідного антропологізму, який поряд з Богом звеличує людину як творця світу культури. Неоплатонізм Ренесансу тлумачить людину як матеріальну природну істоту у відповідності з установками античної спадщини. Але це не просто природна істота, це особистість, що самоутверджує себе у своєму індивідуальному, насиченому духовністю існуванні. Свого найбільшого вияву ренесансний платонізм знаходить в так званій Флорентійській Академії, засновником та одним з найяскравіших представників якої був Марсіліо Фічіно. Згідно з Фічіно, Бог творить світ, мислячи самого

себе, з чого виходить, що світ одвічно міститься в Бозі, становлячи нероздільну з ним єдність. Людина проголошується у Фічіно вершиною божественного творіння не лише тому, що здатна споглядати Бога, явленим у красі світу. Позиція Фічіно знайшла своє продовження та подальший розвиток у творчості його молодшого сучасника Джованні Піко делла Мірандола (1463-1494 рр.). Послідовно розглядаючи антропологічні настанови Флорентійської Академії, Піко проголошує людину винятковою істотою у світі завдяки її унікальній особливості – наявності в ній свободи волі та здатності до майже безмежного вибору способу діяння.

Одним з найвизначніших мислителів епохи Ренесансу є Монтень (1533-1592) - французький юрист, політик та філософ, що займався проблемами моралі, блискучий письменник, за своїм світоглядом виразний скептик – його постійне питання: Що я знаю? – про значний вплив якого свідчить уся французька філософія аж до Бергсона. Монтень розвінчував суєтність людей та безкорисність людського розуму, посиляючись на сумнівність людського існування (при цьому він спирався на ідеї стоїцизму). Природа – вихователь. Більша частина традиційного надто неважлива. Благорозумність в житті є для нього найнеобхіднішим благом.

Значне місце в філософії епохи Відродження займає концепція ідеальної держави Томаса Мора (1478-1535). “Надзвичайно корисна та рівною мірою цікава, справді золота книжка про найкращий устрій держави та про новий острів Утопія...” – такою є повна назва твору Мора. В ній йдеться про острів Утопію (місце, якого немає, яке не існує реально), на який потрапляє мандрівник Рафаїл Готлодей, зустрічаючи там державний устрій, що базується на суспільній власності, рівності, насамперед у розподілі благ і споживанні, обов’язковості праці, не тільки життєвої, але й

моральної, віротерпимості і т. д. Інший утопічний проект ідеального суспільства був представлений Томазо Кампанеллою (1568-1639) – італійським філософом, поетом, політичним діячем. Томазо Кампанелла захищав ідею папсько-католицької єдиної монархії, якій повинні підкорятися усі національні держави. У своїй книзі “Місто Сонця” малює картину досконалої держави в християнсько-комуністичному дусі, у якій панують священники-філософи. У цій державі немає приватної власності, всі працюють, продукція розподіляється за потребами.

Література: 4, 9, 30, 45, 47, 69, 75, 85, 112, 114

Лекція 4: ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ ТА ПРОСВІТНИЦТВА. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ. ОСНОВНІ ІДЕЇ МАРКСИЗМУ.

ПЛАН

- 1. Філософія Нового часу.**
 - 1.1. Британський емпіризм.**
 - 1.1.1. Ф. Бекон: концепція нової науки.**
 - 1.1.2. Дж. Локк: вчення про досвідне походження ідей, суспільно-політична теорія.**
 - 1.1.3. Дж. Берклі: критика матеріалізму.**
 - 1.1.4. Д. Юм: вчення про досвід та його структуру, скептицизм.**
 - 1.2. Французький раціоналізм.**
 - 1.2.1. Р. Декарт: принцип сумніву, вчення про метод.**
 - 1.2.2. Б. Спіноза: вчення про субстанцію.**
 - 1.2.3. Г. Лейбніц: вчення про монади.**
- 2. Основні ідеї філософії Просвітництва.**
- 3. Німецька класична філософія:**
 - 3.1. Критична філософія І. Канта.**
 - 3.2. Філософія духу Гегеля.**

3.3 Критика ідеалізму та антропологічний принцип Фейєрбаха.

4. Основні ідеї філософії марксизму.

1. Філософія Нового часу.

Західна **філософія Нового часу** – надзвичайно важливий етап в історії філософії. Саме в цей час утверджуються засади сучасного філософування. Найсуттєвіша ознака філософії Нового часу – **принципова орієнтація на науку, тісний зв'язок із проблемами наукового пізнання**. Основними напрямками філософії Нового часу вважається британський емпіризм та французький раціоналізм. Вони з одного боку, протиставляються одне одному (вони проголошують протилежні погляди на методи пізнання природи й шляхи отримання знання про неї), з іншого, – доповнюють одне одного. Емпіризм спирається на чуттєве пізнання; раціоналізм – на розум.

1.1. Британський емпіризм.

1.1.1. Ф. Бекон: концепція нової науки.

Одним із перших філософів Нового часу є **Френсіс Бекон** (1561-1626), якого вважають засновником англійського матеріалізму. У своїх творах Бекон передусім розвиває властиві своєму часові уявлення про роль наукового пізнання, його призначення й місце в житті суспільства. **Справжня мета науки, на думку філософа, полягає в тому, щоб приносити користь, збагачувати її життя новими винаходами. Наукове знання – не самоціль, воно лише засіб, знаряддя, за допомогою якого людина може вирішувати проблеми, що постають перед нею.** Важливою причиною нерозвиненості попередньої науки є, за Беконом, відсутність правильного методу. На основі критичного аналізу розвитку науки в минулому, **філософ розробляє**

програму реформи, “великого відновлення” науки. За цією програмою **природа має стати центром наукових інтересів, головним об’єктом цього пізнання.** Нова наука потребує також нового методу – на відміну від схоластичного, це має бути метод наукового відкриття, засіб творчого розвитку наукових знань.

Значне місце в творчості Ф. Бекона займає вчення про “примари” людського розуму. Новий метод, на думку філософа може на своєму шляху спіткати чимало перешкод, оскільки розум перебуває в полоні суб’єктивних вражень, забобонів.

1.1.2. Дж. Локк: вчення про досвідне походження ідей, суспільно-політична теорія.

Дж. Локк твердив, що все знання людина отримує за допомогою власного досвіду. Досвід у найзагальнішому вигляді є усім, що впливає на свідомість людини й засвоюється нею протягом життя. На момент народження душа людини є порожньою, нагадує чисту дошку (*tabula rasa*), вона не має жодних ідей та принципів., лише поступово доступ заповнює це порожнє місце. Джерелом пізнання, на думку Дж. Локка, є незалежні від свідомості матеріальні речі. За допомогою чуттєвого досвіду ми пізнаємо зовнішні речі і отримуємо ідеї цих речей. Чуттєвий досвід, ідеї, що виникають через відчуття, становлять фундамент пізнання. Однак чуттєві сприймання, за Локком, не є єдиним джерелом знань. Таким джерелом є також рефлексія – спостереження за діяльністю нашого розуму. Досвід, таким чином, постає у двох видах: зовнішній (відчуття) та внутрішній (рефлексія). Метою пізнання Дж. Локк проголошує істину. Таке пізнання досягається двома способами – (1) безпосереднє пізнання, інтуїція; (2) опосередковане сприйняття, коли відповідність чи невідповідність між ідеями з’ясовується за допомогою інших ідей.

Чільне місце в працях Дж. Локка посідають суспільно-політичні проблеми. У своїх трактах розвинув теорію конституційного ладу. На його думку, держава утворюється в результаті суспільного договору, тим самим відбувається перехід від природного стану людства до громадянського. Важливим елементом теорії правової держави Дж. Локка було **вчення про поділ влад** на: (1) **законодавчу**; (2) **виконавчу** (до якої зараховував також судову). **Законодавча** влада має належати **парламентові**, який у відповідних законах закріплює свободу сумління, свободу слова, друку, зборів, право власності. **Виконавча** влада, за Локком, повинна належати **кабінетові міністрів і частково королю**. Джерелом державної влади є народ, який, створюючи державу, не втрачає суверенітет.

1.1.3. Дж. Берклі: критика матеріалізму.

Дж. Берклі – автор класичної системи суб'єктивізму. Ґрунтуючись на сенсуалістичній теорії пізнання Дж. Локка, він створює ідеалістичну версію сенсуалізму, а своїх запереченнях філософського матеріалізму формулює головні аргументи проти нього. Ідеалізм Берклі нерозривно зв'язаний з релігією, вірою в Бога. Свою філософію він розвивав як захист та обґрунтування віри, як засіб спростування матеріалізму та атеїзм, що панували в епоху Нового часу. Водночас звернення до Бога дало можливість Берклі розв'язати ті проблеми, що виникло в його теорії, а також узгодити своє вчення із здоровим глуздом. Таким чином емпіризм Берклі набуває радше релігійного, ніж наукового змісту.

1.1.4. Д. Юм: вчення про досвід та його структуру, скептицизм.

Серед найвагоміших постатей в історії європейської філософії Нового часу слід відзначити **Д. Юма** (1711-1776),

який завершив лінію британського емпіризму. Вважав за можливе застосувати до людського розуму ті самі методи, що Ньютон застосував до вивчення природи. Юм переконаний, що будь-які речі, перш ніж стати предметом досвіду, мають бути представлені в наших відчуттях. Їхнє сприйняття є основою досвіду. Всі **сприйняття** Юм поділяє на два види: **враження** та **ідеї**. Враження є первинними елементами досвіду – це відчуття, афекти, емоції. Враження виникають незалежно від нашого бажання й волі. Збережені в пам'яті враження переробляються на ідеї.

Своїм філософським вченням Юм сформулював основні принципи новоєвропейського скептицизму. Він передусім твердив, що ми сприймаємо наше тіло і речі зовнішнього світу. Але, таким чином, ми маємо лише сприйняття, а не речі, тому ніякого зовнішнього буття для нас не існує. Жодна людина, каже він, не сумнівається, що будинок, дерево ітд. існують, однак довести це, спираючись на наші зовнішні відчуття ми не можемо. Скептицизм Юма спирається на його емпіризмі. Він впливає з послідовного слідування твердженню, що чуттєві сприйняття є єдино реальними свідченнями про зовнішній світ.

1.2. Французький раціоналізм.

1.2.1. Р. Декарт: принцип сумніву, вчення про метод.

Одним з найвидатніших учених та мислителів Нового часу вважається **Рене Декарт** (Картезій) (1596-1650) – родоначальник нової філософії в Франції. Інтелектуальний переворот, зроблений Декартом полягав у тому, що він перетворив самосвідомість на основу філософії. Достеменність усього можливого знання він поставив у залежність від того, що є очевидним для самосвідомості індивідуального суб'єкта.

Пошуки перших начал своєї філософії Декарт починає з вимоги піддати сумніву всі без винятку знання. Ця вимога

стає вихідним пунктом його філософії. Проголошуючи принцип радикального сумніву філософ прагне звільнити наукове мислення від різних забобонів. Сумнів Декарта – це лише методичний прийом, а не останнє слово його методології. Із сумніву має починатися усяке мислення. Усе без винятку є сумнівним, проте безсумнівним є факт сумніву, а також факт існування того, хто сумнівається. Сумнів є фактом мислення, а отже – “Я мислю, отже я існую” (*cogito ergo sum*).

Важливу роль у конструкції картезіанської філософії займає ідея Бога. Бог опосередковує зв'язок мислення з об'єктивною дійсністю. З поняття Бога безпосередньо впливає існування, яке є тотожним самій його сутності.

Значне місце в філософській системі Декарта займає розробка раціоналістичного методу. Декарт був відомим науковцем свого часу. Свій науковий метод розробляв під впливом математики. Філософ вважав, що лише маючи правильний метод, можна вирішувати наукові проблеми. Наука, що прагне побудувати систему достовірного знання має спиратися на виведення, яким є логічна дедукція.

1.2.2. Б. Спіноза: вчення про субстанцію.

Головними принципами філософії Спінози є: раціональне пізнання та поняття субстанції. Декарт намагався пояснити світ, виходячи з суб'єкта, самосвідомості, “Я”, Б. Спіноза натомість прагне пояснити світ з об'єкта, буття, субстанції. Він фактично прагне пояснити світ з нього самого, а не виходячи з властивостей суб'єкта, що пізнає світ. Таким чином для Спінози характерний принциповий об'єктивізм. Істину, на його думку, ми можемо досягнути, якщо піднімемося над нашим Я, і подивимося на світ “очима Бога”. Таке бачення пов'язане з раціональним методом.

Спіноза дає наступне визначення субстанції. “Під субстанцією – пише він, – я розумію те, що існує саме по собі й уявляється саме через себе, тобто те, уявлення про що не

потребує уявлення про іншу річ”. **Субстанція – це самостійне, ні від чого незалежне буття.** Субстанція є причиною самої себе (causa sui). З цього випливають важливі висновки: – про **довершеність субстанції** (крім неї нічого більш довершеного і досконалого не може бути); – **субстанція існує з необхідністю**, вона не може не існувати, бо інакше втратила б свою досконалість; – субстанція може бути лише одна – вона вічна і нескінченна.

Що ж є субстанція, про яку говорить Спіноза? На це сам філософ відповідає наступним чином: “Окрім Бога, ніяка субстанція не може ні існувати, ні уявлятися”. Бог Спінози – це внутрішня щодо природних речей причина, яка не діє на них ззовні і практично нічим від них не відрізняється. Могутність Бога – це закони й необхідність самої природи.

1.2.3. Г. Лейбніц: вчення про монади.

Г. Лейбніц – відомий вчений-енциклопедист Нового часу. Своє завдання вбачав у метафізичному обґрунтуванні наукового пізнання. На його думку, метафізика – це найглибший різновид знання. Предметом фізики у Лейбніца була матеріальна природа, предметом метафізики – Бог і душа. Наука потребує метафізики як фундаменту. Метафізика є суттєвим виміром природи і залишається першою наукою в її пізнанні.

Лейбніц критикував Спінозу за його твердження про єдину субстанцію – Бога, а також, що решту речей є модифікаціями єдиною субстанції. Він звертає увагу на різноманітність світу. З цього твердить, що кожна річ є субстанцією. У світі стільки субстанцій, скільки якісно відмінних речей. Вченню про єдину субстанцію, яке опрацював Спіноза, Лейбніц протиставляє **вчення про індивідуальні субстанції-монади**. Таким чином його вчення можна назвати **субстанційним плюралізмом**.

Монада – це проста субстанція, суттєвим визначенням якої є сила. Монада – це початок, джерело всілякого руху. Монада – метафізична точка, своєрідні атоми, але атоми не фізичні. **У кожній монаді ідеально представлений увесь універсам, вона є живим дзеркалом Всесвіту.** Головне ж положення полягає у тому, що дії всіх монад із самого початку взаємоузгоджені з Богом.

2. Основні ідеї філософії Просвітництва.

Доба Просвітництва – 18 ст. – була поворотним пуктом в історії людства. Сутність її полягала передусім у обстоюванні особливої ролі освіти, науки й культури в розв’язанні усіх проблем, що постали перед людством. Найголовнішим фактором людського життя просвітники вважали знання. Головна причина суспільного зла вбачалася у неучті, а головний засіб боротьби з ним – у просвіті умів, поширенні наукових знань.

Просвітники створили культ розуму – цей розум критичний та емпіричний. Взірцем для просвітників у певному сенсі була фізика Ньютона.

Характерною рисою цього часу стає покликаність на “природне”. Обмеживши роль Бога, а часом навіть заперечивши його існування, філософи й природознавці цього часу створили своєрідний культ природи. Таким чином, поширеними стають такі терміни як “природна мораль”, “природне право”, “природна політика”.

Моральні норми, форми громадського життя проголошують незалежними від божественного одкровення, вони мають виводитися за законами розуму із самої природи. Для Просвітництва характерний заклик повернутися до лона природи.

Просвітництво було неоднорідним рухом. Воно складалося з різних течій. Найвидатніші представники Просвітництва:

В Англії – Джон Толанд (1670-1722), Антоні Коллінз (1676-1729), Джозеф Прістлі (1733-1804), Френсіс Гатчесон (1694-1746).

В Франції – Шарль Луї Монтеск'є (1689-1755), Вольтер (1694-1778), Жан Жак Руссо (1712-1778), Клод Адріан Гельвецій (1715-1771).

В Німеччині – Християн Вольф (1679-1754), Готхольд Ефраїм Лессінг (1729-1781), Йоганн Готфрід Герде (1744-1803), Йоганн Вольфганг Гете (1749-1832).

3. Німецька класична філософія.

3.1. Критична філософія І. Канта.

Іммануїл Кант (1724-1804) – найвидатніший філософ 18 ст., родоначальник німецької класичної філософії. З Канта починається новий етап в історії філософської думки, однак він і завершує попередній розвиток усієї європейської філософії. Філософія Канта є своєрідною системою “критик”, у яких досліджуються головні здібності людини як суб’єкта пізнавальної діяльності, а також суб’єкта моральної свідомості й естетичного ставлення до дійсності. Головна проблема, яка досліджується в “Критиці чистого розуму” – проблема знання. Кант виходить з існування істини як наукового факту, досліджуючи чинники, що уможливають її пізнання. У цьому полягає так званий трансцендентальний метод Канта. *“Трансцендентальна філософія є ідея науки”*. Головне питання трансцендентальної філософії – як можливе знання? У “Критиці чистого розуму” воно розкладається на три похідні запитання: як можлива математика? як можливе природознавство? як можлива метафізика?

Знання, за Кантом, виникає через поєднання розуму та чуттєвості, чуттєвих інтуїцій та раціональних понять. Усяке пізнання він розглядає як акти синтезу, в якому чуттєвий матеріал набуває раціональної (поняттєвої) форми. Елементарною формою такого синтезу, а отже й знання, є

судження. Тому проблему походження наукових знань можна звести до проблеми походження наукових суджень. Усі судження Кант поділяє на аналітичні та синтетичні:

- **аналітичні** – це судження предикат яких міститься у суб'єкт, є його частиною. Аналітичні судження ґрунтуються лише на законах логіки і виводяться з самих тільки понять;

- **синтетичні** – це усі емпіричні судження. Вони ґрунтуються на досвіді й полягають на у зв'язуванні окремих уявлень. Такими є факти історії чи географії. Закони цих емпіричних наук мають досвідне походження, але вони позбавлені точності й достовірності законів логіко-математичних;

З такого розділення виникає запитання: чи можливі такі синтетичні судження, які б на відміну від емпіричних законів мали загальний та необхідний характер? чи можливе якесь теоретичне пізнання, незалежне від емпіричних споглядань? на якій підставі можуть існувати істини теоретичного природознавства або метафізики? Всі ці проблеми дістали своє сконцентроване вираження у сформульованій Кантом проблемі: **Як можливі синтетичні судження a priori (тобто незалежно від досвіду)?** Для того, щоб відповісти на це запитання, вважає Кант, треба розглянути конкретні механізми пізнавального синтезу, з'ясувавши роль чуттєвості та раціональних понять у ньому.

Етичні проблеми розглядаються в іншій “критиці” Канта – “Критиці практичного розуму”. Кант наділяє практичний розум законодавчою функцією, функцією встановлення правил моральної поведінки. Оскільки моральні закони на відміну від законів природи мають нормативний характер, вони виступають у формі велінь або наказів. Форма таких велінь називається **імперативом**. Усі імперативи визначають не те, що є або буває, а те, що повинно бути. Разом з тим Кант розрізняє **гіпотетичні** (умовні) та **категоричні** імперативи. Лише категоричний імператив може бути

моральною нормою. Категоричний імператив не можна розглядати як вказівку до якоїсь конкретної дії. Він лише форма будь-якої дії, що претендує на моральність. Звучить він наступним чином: ***“Чини так, щоб закон твоєї поведінки міг претендувати на загальність”***.

3.2. Філософія духу Гегеля.

Георг Фрідріх Вільгельм Гегель (1770-1831) – один з найвидатніших філософів німецької класики. Абсолют, за Гегелем, повинен мислитися як субстанція (це поєднує його із вченням Спінози), але також і як суб’єкт (як це у Фіхте та Шеллінга). Загалом, гегелівську систему філософії можна вважати певним завершенням філософії Нового часу.

Взагалі філософію Гегеля можна поділити на дві частини:

1. філософія духу – наука про дух, який сам себе являє;
2. система абсолютного знання.

Філософія Гегеля – це варіант не суб’єктивного, а об’єктивного ідеалізму. Логіку та метафізику він називає умоглядною філософією, реальною ж є філософія природи та філософія духу. У своїх працях Гегель вибудовує новий варіант трансценденталізму. Тут чіткіше ставиться проблема об’єктивного буття духу.

Одним з головних творів мислителя є **“Феноменологія духу”**. В цій праці Гегель намагається розглянути питання про явлення знання – це, певною мірою, вчення про феномен знання. Суттєвим є також те, що в цьому творі Гегель досконало застосовує принцип системності, історичності, діалектики. Мислитель фактично має намір наблизити філософію до форми науки, щоб вона перестала бути “любов’ю до знання” і стала власне знанням. В цьому виявляється прояв відношення теорії до практики. Гегель вибудовує свою систему і намагається зняти цим

суб'єктивний ідеалізм, поєднати суб'єкта і субстанцію. Цим він прагне створити систему об'єктивного ідеалізму.

Більш усталеною філософська система Гегеля постає в його праці **“Енциклопедія філософських наук”**. Тут система абсолютного знання має наступний порядок:

1. логіка як наука про абсолютну ідею;
2. філософія природи;
3. філософія духу.

Філософія духу, у свою чергу, в “Енциклопедії” складається з науки про суб'єктивний дух, науки про об'єктивний дух та науки про абсолютний дух. Абсолютний дух тут має відношення лише до самого себе.

3.3 Критика ідеалізму та антропологічний принцип Фейєрбаха.

Одним з критиків філософії Гегеля був Л. Фейєрбах (1804-1872) . В першій опублікованій праці “Думки про смерть та безсмертя” (1830) мислитель говорить про любов – небесну та земну, божественну та людську. Поступово розвиваючи свою філософську систему в головній своїй праці “Сутність християнства” (1841) Фейєрбах фактично сформулював основні засади антропологічного матеріалізму. Характеризуючи свій метод він писав, що його метод полягає в тому, щоб за посередництвом людини звести все надприродне до природи та за посередництвом природи все надлюдське звести до людини, але обов'язково спираючись історичні та емпіричні факти та приклади. Сам Фейєрбах не називає свою філософію матеріалістичною – “істиною не є ні матеріалізм, ні ідеалізм, ні фізіологія, ні психологія; істина – лише антропологія. Така точка зору дає мені цілісність та індивідуальність”.

У своїх творах Фейєрбах витупає проти утилітариського, егоїстичного погляду на природу, вбачаючи в ньому суть практичного відношення. Теорію він трактує широко,

включаючи сюди також захоплення предметом. Етика Фейєрбаха – евдемонізм, тобто вчення, що обґрунтовує моральність прагненням до щастя. Кожний індивід має право на щастя і тому прагне до нього. Разом з тим, Фейєрбах говорить про те, що лише “суспільна людина” є власне людиною. Люди живуть та можуть бути щасливими не самі по собі, а в спільноті з іншими людьми. Де поза Я немає Ти, не може бути мови про мораль. “Моя моральна вимога до людей, - писав мислитель, - обмежується лише одним, щоб вони не робили нічого злого”.

4. Основні ідеї філософії марксизму.

Марксизм виникає в першій половині 19 ст. в Німеччині, поступово поширюється в країнах Заходу, де здійснилася промислова революція, це були модерні країни, в яких зміни торкнулися не лише соціальної сфери, але й філософії, політики. Основними представниками та творцями філософії марксизму були К. Маркс і Ф. Енгельс.

Загалом творчість Маркса можна поділити на два періоди:

1. період «молодого Маркса» - 1841-1848 рр. Основні твори цього періоду: «Економічно-філософські рукописи» (1844 р.), «Святе сімейство», «Злиденність філософії». Цей період позначений «зведенням рахунків» з метафізикою та філософією загалом. Закінчується період працею «Маніфест комуністичної партії», в якій проголошені загальні інтенції подальшого розвитку цієї теорії.

2. період – від 1848 року. У цей період Маркс постав як соціолог та творець економічної теорії. Політекономія постає у Маркса як філософське вчення.

У марксизмі використовується діалектичний метод, розроблений Гегелем. Вся творчість Маркса присвячена тому, щоб показати, що антагонізми невіддільні від капіталістичного устрою. Капіталістичне суспільство

характеризується двома суперечностями: 1) суперечність між продуктивними силами та виробничими відносинами; 2) суперечність між ростом збагачення та зростанням бідності. Говорячи про еволюцію капіталізму, він вказує на неминучість його революційної зміни в напрямку пост капіталістичного (комуністичного чи соціалістичного) суспільства.

Важливими моментами марксистської теорії є відкриття доданої вартості та матеріалістичне розуміння історії. Останнє можемо знайти у праці Маркса «До критики політичної економії».

Література: 4, 9, 19, 25, 26, 29, 33, 36, 39, 40, 41, 49, 51, 52, 64, 65, 76, 81, 95, 112, 114, 126, 133, 137, 145

Лекція 5: УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ

ПЛАН

1. Рання українська філософія.

1.1. дохристиянські витоки української філософії;

1.2. філософія Києворуської доби;

1.3. філософська думка українських полемістів та неоплатоніків.

2. Українська філософія класичної доби.

2.1. філософія Г. Сковороди;

2.2. основні ідеї філософії П. Юркевича;

2.3. українська університетська філософія XIX ст. (О. Новицький, Д. Чижевський).

2.4. Кирило-Мифодіївське товариство та М. Костомаров.

3. Новітня українська філософія.

3.1. філософія Київської екзистенційної школи початку XX ст. (В. Зеньківський).

3.2.позитивістсько-натуралістичні тенденції філософування М. Драгоманова та І. Франка.

3.3. історіософія Д. Донцова та В. Липинського.

1. Рання українська філософія.

1.1. дохристиянські витоки української філософії.

Для того, щоб окреслити джерела української філософії перед прийняттям християнства, варто звернутися до найдавніших уявлень слов'ян, що проживали на теперішніх українських землях. Найдавніші філософські ідеї важко відрізнити від передфілософських утворень, які були закладені в міфологічній свідомості. Народженню філософії передують найдавніші уявлення про добро і зло, про те, що таке людина, про початки світу. Однак для міфологічної свідомості не є характерним шукання відповіді на питання: що є зло, що є добро, що є початок? Давня людина не знала розподілу світу на природний, поза природний та надприродний. Для неї існував лише єдиний природний космос. Цей світ був порядком і протиставлявся хаосу. Еталоном часу були природні періодичні цикли, що позначилося на народних календарних святах.

Уявлення про світ мало вплив також на уявлення про людину. Для давньоукраїнської культури характерне відсутність протиставлення душі та тіла. Виявом цього було властиве для слов'янської міфології приписування людині не однієї душі, а декількох. Власне людське, особистісне начало для людини надає її ім'я. З цим пов'язане значення обряду ініціації, який передбачав присвоєння людині імені.

1.2. філософія Києворуської доби;

Уявлення давніх слов'ян про світ та людину мали вплив на характер філософії на більш високому рівні розвитку давньоукраїнського суспільства.

Джерелами, з яких ми можемо дізнатися про філософію Київської Русі, є найдавніші збережені писемні пам'ятки: **“Повість временних літ”, “Слово про закон і благодать” Іларіона, “Ізборники Святослава”.**

Значення для розвою філософської думки Київської Русі було прийняття християнства. Завдяки цьому Русь приєднується до досягнень світової культури. **Християнство є релігією Писання,** з властивим йому шанобливим ставленням до Слова. Не лише священні тексти, а й світ загалом сприймається як книга, що містить істину, яку заповідав Бог і яку людина має зрозуміти. В такому розумінні культура набуває “книжного” характеру, спонукає до осягнення сенсу “прихованого” в Слові, стимулює до роздумів над словом, пошуку метафізичного, символічного його значення.

Таким чином, **філософ в культурі Київської Русі** вважався той, хто, спираючись на книжні знання, не просто здобув істину про сенс людського існування, а разом з цим перетворив одержану істину на керівництво у власному житті.

Найперше давньоруське визначення філософії містилося в книзі, яка мала назву **“Пространне житіє Костянтина-Кирила Філософа”.** З цього визначення ми дізнаємося, що:

Філософія – це пізнання сутнісних речей і пізнання природи сутнісного.

Філософія – це пізнання речей Божих і людських, видимих і невидимих.

Філософія – це роздуми про смерть, самовільну та природну.

Філософія – мистецтво мистецтв і наука наук, бо філософія це початок всякого мистецтва.

Загалом же, вважалося, що філософія – це любов до мудрості, істинна ж мудрість є Бог.

Для давньоруської філософії характерне також те, що людина вже не дивиться на себе як на частину природного космосу. Людина усвідомлює себе господарем природи. Людині відводиться головна роль у комунікації між Богом і створеним ним Світом. Важливою темою давньоруської філософії була також проблема співвідношення душі і тіла. Тіло – матеріальне, єднає людину з природою. Душа – нематеріальна.

1.3. філософська думка українських полемістів та неоплатоніків

Філософські ідеї полемістів та неоплатоніків – це період в історії філософії України, коли поширювалися гуманістичні та реформаційні ідеї. (кінець 15 – початок 17 ст.). В цей час відбувається активне включення України в інтелектуальний простір Західної Європи. Це виразилося, зокрема, у засвоєнні українськими мислителями ідей західноєвропейського Ренесансу та Реформації. Але це включення не призвело до втрати самобутності української культури, оскільки цей процес здійснювався за умов експансії католицизму та національних утисків.

Для української філософії того часу характерним було поширення неоплатонізму. Платонізм поширювався не у чистому вигляді, а у його християнізованому варіанті. Вираженням його був **ісихазм** – вчення, що зародилося в 14 ст., і поширилося в 15 ст. На думку ісихастів, між людиною та Богом, між створеним та його Творцем, немає ніякого опосередкування. Шлях до єднання з Богом вони вбачали через зосередження людини на самій собі. Заглиблюючись в себе людина одержує можливість досягти єднання з Богом.

Говорячи про полемічну літературу, варто зауважити, що джерелом її сягають віросповідних конфліктів в Україні в 16

ст., які з'явилися в результаті спроб покатоличити українське населення, що входило у склад Речі Посполитої. На захист православної віри стали книжники, що переважно групувалися навколо культурно-освітніх центрів. Такі центри засновувалися українськими князями-меценатами. Одним з таких центрів в 16 ст. став Острог. Його заснував князь Костянтин Острозький. 1576 року в острозі було засновано слов'яно-греко-римську академію. 15821 року було здійснено друковане видання Біблії слов'янською мовою. Острозький центр об'єднав цілу плеяду відомих давньоукраїнських мислителів того часу. Серед них можемо назвати Герасима Смотрицького – першого ректора Острозької Академії (“Ключ царства небесного”), Кирила Лукаріса, який багато поїздив по Європі там навчаючись, а тому був відомим енциклопедистом. Дем'яна Наливайка, Василя Суразького, відомого полеміста Клірика Острозького. Діячі острозького культурно-освітнього центру репрезентують блискучу плеяду авторів-полемістів. Серед полемістів можемо назвати Івана Вишенського, Стефана Зизанія, Мелетія Смотрицького. Ознакою української полемічної літератури було гостре полемічне спрямування та прагнення філософського осмислення актуальних проблем суспільного життя. В своїх творах полемісти висловлювали власні погляди на Бога та людину.

Вістря ідейної боротьби полемістів було спрямоване проти **теократизму** католицької ідеології. На противагу церковному абсолютизму римських пап українські полемісти обстоюють **ідею демократичної реформи церкви**. Полемісти обстоювали також свободу совісті як одну з найважливіших свобод, що належить людині. Найбільш яскравим представником цього напрямку був **Іван Вишенський**. У своєму вченні спирався на греко-візантійські та давньоруські духовні цінності. Це мало двояке значення: з одного боку, сприяло збереженню національної єдності,

релігійних і культурних традицій; з іншого ж, – становило загрозу духовної ізоляції, набуттю культурою стійких рис провінціалізму. Він розумів Бога як надприродне, нематеріальне начало, єдину, вічну істину. Богові підпорядковане усе в світі. Божественний світ протистоїть світу земному. Людина мислиться як протистояння душі і тіла. Таким чином говорить про протистояння “зовнішньої” людини, яка пов’язана з природою та суспільством, людині “внутрішній”, пов’язаній зі світом Божественного. Сенсом життя людини має бути подолання тілесного, в ім’я утвердження вічних ідеалів.

2. Українська філософія класичної доби.

2.1. Філософія Г. Сковороди.

Григорій Сковорода – один з найвизначніших українських філософів. Навчався в Києво-Могилянській Академії. Пізніше обрав долю мандрівного філософа. Його філософську творчість пов’язують з найрізноматнішими філософськими традиціями: античною – Сократом, Платоном, Аристотелем та ін.; відзначають співзвучність з ідеями “отців церкви”, Спінозита ін.

Для філософії Сковороди **характерними були:** (1) **діалог**; (2) **символічно-образне мислення** (жив в часи бароко).

Філософію розуміє як **любомудріє**. Любомудріє – це спосіб життя, який ґрунтується на шуканні істини й буття в істині. Результатом філософії є не знання, а життя, яке будується відповідно до вимог щастя людського.

Центральне місце в філософії Сковороди займає принцип “Пізнай самого себе” – заклик до самопізнання. Осереддям душевного життя людини вважав серце.

Говорячи про світ, Сковорода розвивав **вчення про дві натури та три світи**. Вважав, що світ складається з двох натур (видимої і невидимої, зовнішньої і внутрішньої). Основою всіх речей є невидима натура – Бог. Бог мислиться як безпочаткове начало світу. Він є вічна глава і таємний закон. Протилежним невидимій натурі є натура видима. Це – видимість речей. Ця натура минула, а тому не може бути істинною. Невидима і видима натура перебувають у постійній взаємній боротьбі. Тіло воює з духом, дух – з тілом. Вчення про дві натури пов'язане із іншим основоположенням філософії Сковороди – вченням про три світи. Григорій Сковорода твердив, що все існуюче поділяється на три види буття (світи) – великий (макрокосм), малий (мікрокосм) і символічний (Біблія).

- великий світ – це світ речей, Всесвіт.
- Мікрокосм – людина
- Біблія – символічний світ, за допомогою якого можливим є осягнення невидимої натури – Бога.

Основні твори Г. Сковороди: “Сад божественних пісень”, “Наркіс. Разглагол о том: узнай себя”, “Брань архистратига Михаїла з сатаною”

2.2. основні ідеї філософії П. Юркевича.

Памфіл Юркевич продовжував традицію філософування, яку започаткував Г. Сковорода, особливо, що стосується твердження про серце, як духовного осереддя людини. Залишив по собі невелику літературну спадщину. З найвизначніших творів може назвати: “Розум за вченням Платона і досвід за вченням Канта”, “Ідея”, “Серце та його значення в житті людини, згідно з вченням Слова Божого”.

На думку Юркевича абсолютною основою світу є дух. Тому філософія вивчаючи світ прагне передусім знайти цю основу. Філософія є пізнанням ідеї. Процес пізнання здійснюється в трьох формах:

(1) пізнання через уявлення – найнижча і найменш досконала форма, пов'язана з чуттєвим спогляданням.

(2) пізнання через поняття – більш високий вид пізнавальної діяльності.

(3) пізнання через ідею – результати пізнання тут синтезуються в один цілісний світогляд.

Як ми зауважували, Юркевич твердив про серце як осередок духовного життя, воно визначає сутність людської особистості. Пов'язане це з іншим твердженням Юркевича – про органічну єдність душі і тіла.

Серце – охоронець і носій усіх тілесних сил людини.

Серце виступає осередком духовного і душевного життя людини

Серце є органом різноманітних душевних хвилювань, почувань і пристрастей.

Серце виступає центром морального життя людини.

Серце є висхідним пунктом усього доброго і злого у словах, думках і вчинках людей.

2.3. українська університетська філософія XIX ст. (О. Новицький, Д. Чижевський).

Починаючи з третього десятиріччя 19 ст. найзначнішим центром філософського життя України стає Київ. В цей час в ньому склалась релігійно-філософська школа. Центральною проблемою для представників цієї школи постає проблема співвідношення віри і знання, яка пов'язана також з проблемою місця і ролі філософії в духовному житті.

Одним з найвідоміших постатей в українському філософському житті був **О. Новицький**, який закінчив Київську духовну академію.

Новицький вважав, що зміст філософії закладений у глибинах нашого власного духу. Філософія освітлює дух світлом ясної думки. Свідомість на шляху до пізнання власної сутності, виходить з себе, звертаючись до оточуючої її дійсності як предмета пізнання. І сама свідомість, і

навколишні предмети відбиваються в нашій свідомості лише ідеально, а не реально. Таким чином, світ ідей є батьківщиною філософії. **Вищою формою пізнання вважав розум.**

Розум вводить нас у реальне життя духу і обґрунтовує три головні ідеї:

(1) ідея **істинного** – того, що є у світі духовному

(2) ідею **доброго** – того, що має **бути** у світі явищ за умови відношення цього світу стосовно світу вищого.

(3) ідею **прекрасного** – того, що **може бути** у світі явищ за умови відношення цього світу до вищого порядку речей.

О. Новицький відстоював ідею самостійності філософії. Він доводив, що філософія не може бути шкідливою чи небезпечною для держави та релігії, оскільки сфера її діяльності не збігається з практичними цілями.

Дмитро Чижевський – відомий історик української філософії. Аналіз сутності національної філософії починає, з'ясовуючи (1) характер співвідношення нації і людства; (2) філософії і філософій.

Щодо першого визначає два погляди на націю в її співвідношенні до людства – **“раціоналістичний”** і **“романтичний”**.

Раціоналістичний полягає у тому, що історія людства уявляється у вигляді єдиного процесу, що спрямований до досягнення єдиної цілі. Романтичне бачення виходить з погляду на життя як вияв різноманітних його форм.

Так само і у випадку філософії і філософій. З одного боку Д. Чижевський говорить про погляд, за яким існує тільки одна філософська система, яка є носієм абсолютної істини, а з іншого, ми маємо підхід, за яким абсолютна істина не може розкритись в якомусь завершеному конкретному вияві.

Досліджуючи історію української філософії, Д. Чижевський визначав основні психологічні риси українського народу:

- (1) Емоціоналізм і сентиментальність, чутливість і ліризм.
- (2) Індивідуалізм та устремління до свободи.
- (3) Неспокій, рухливість, більш психічні, ніж зовнішні.

Ці риси виявляв протягом історії українського народу, і власне вони у певний спосіб визначили цю історію.

2.4. Кирило-Мифодіївське товариство та М. Костомаров.

В 19 ст. розробку філософії української національної ідеї започатковують члени Кирило-Мифодіївського товариства – таємної політичної організації, що була створена в Києві в 1845 р.

Засновником К.-М. товариства був М. Костомаров. Він був автором праці, що мала назву “Книга буття українського народу”. В книзі виклав бачення історії. За цією концепцією **історія – це накреслений Богом шлях людства до спасіння**. Щастя є бажаним результатом людської історії. Воно можливо, якщо дотримуватися двох передумов: **(1)** всі народи і племена повинні жити на основі рівності, свободи, що панує як всередині народу, так і у відносинах між народами. **(2)** віра й любов до єдиного істинного Бога.

Протягом історії люди не мали щастя, оскільки не виконували цих двох передумов. З одного боку, поставивши панів та царів, вони не мають рівності. А з іншого – замість істинного Бога вимислили собі численних богів уявних, яким почали поклонятися.

Найпізніше до Бога прийшли слов’янські народи, і їм судилося реалізувати Божий замисел. Це має привести до звільнення всіх народів. На шляху реалізації цього стоять однак декілька перепон: (1) незгода слов’ян між собою; (2) схильність бездумно переймати те, що вироблене старшими народами. – це привело їх в неволю – до чехів – до німців, сербів і болгар – до турків, росіян – до татар.

Єдиним народом, який не любив ні царів, ні панів був народ України, що утворив козацтво. Саме українцям

судилося підняти всіх братів слов'ян на боротьбу за волю, коли не лишиться ні царів, ні королів, ні панів.

В центрі поглядів Костомарова на історію лежить переконання про те, що головний зміст історичного процесу визначає народ. Саме тому народне життя є головною темою історичних пошуків М. Костомарова.

3. Новітня українська філософія.

3.1. філософія Київської екзистенційної школи початку ХХ ст. (В. Зеньківський).

В кінці 19 – на початку 20 ст. значного розвитку набула академічна філософія. Її визначали тенденції, притаманні тогочасній європейській філософській думці. Характерною особливістю була криза породжена просвітительською традицією раціоналістичної філософії, яка знайшла завершення у представників німецької класичної філософії. Усвідомлюється неспроможність притаманного класичній філософії намагання створити всеосяжні системи, перетворити філософію на науку наук.

Для представників академічної філософії кн. 19 – поч. 20 ст. було характерне, зокрема, зацікавлення релігійною проблематикою. Власне таке зацікавлення виявляв Василь Зеньківський.

Зосереджувався на осмисленні проблеми душі. Аналізував особливості психічної причинності. Причинність пов'язана з актом “творення” одного явища іншим. Говорить про певну психічну енергію, яка зумовлює зміну одних психічних явищ іншими. Джерелом психічної енергії є духовна субстанція. Якщо в індивіді здійснюються ті чи інші психічні процеси, то вони повинні мати ядро, з якого розвиваються, – цим ядром є духовна субстанція, створена Богом. Говорить про необхідність визнання Бога.

3.2. позитивістсько-натуралістичні тенденції філософування М. Драгоманова та І. Франка.

Філософія М. Драгоманова має виразну етичну зорієнтованість. Вважав, що критерієм, за яким мають оцінюватися між людські та міжнаціональні стосунки є **ідея справедливості**, яку може досягти вільна особистість. Шлях до цього – поширення просвіти, зміна суспільних інституцій, яка має привести людину до усвідомлення себе вільною.

В розумінні історії людства центральною для Драгоманова є ідея поступу. Аналізуючи всесвітню історію, він відзначає, що визначальною ознакою людської історії є **безупинний поступ громадський**. Прогрес історії є процесом, у якому беруть участь усі народи. Критерієм цього процесу є вищий рівень духовної культури і соціальної справедливості. Прогрес полягає в утвердженні невід'ємних прав людини.

Говорячи про політичне вчення Драгоманова, то тут він постулював визнання людської особистості вищою цінністю. З огляду на це, історія свободи – це історія обмеження державної влади.

Основою усіх можливих соціальних порядків має стати індивід з його волею. Основою такого порядку має стати громада, як соціальна одиниця, що найкраще може знати потреби і здібності кожного свого члена. У такий спосіб Драгоманов розвивав вчення громадівського соціалізму.

Говорячи про Україну, не приймав державницьку ідею. Був реалістом і не знаходив у свій час сил, які були б здатні реалізувати цю ідею серед тогочасної української спільноти.

Іван Франко, крім того, що був письменником і поетом, був також філософом. Він також звертався до розуміння історії. Характеризуючи поступ людської історії, І. Франко передусім не схильний розглядати його як однолінійно спрямований процес, що здійснюється по висхідній. (1) поступ не охоплює все людство; (2) поступ здійснюється

хвилеподібно; (3) поступ не держиться одного місця, а йде, мов буря, з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад.

З цього розуміє **історію як процес зростання** людської вільної діяльності, спрямованої на розширення меж можливого з огляду реалізації індивідом власного погляду на щастя. Шлях до щастя не можна пройти наодинці. – людина може бути щасливою лише у співжитті з іншими людьми – в родині, громаді, нації. Саме нація становить невід’ємну складову частину історичного процесу. Вільний розвиток індивіда без цієї складової є неможливим. Історія, на думку І. Франка, зазвичай не є історією героїв, вона є історією масових рухів і перемін.

Критикуючи погляд на історичний прогрес як на “природний” процес, що зумовлюється характером матеріальних відносин, І. Франко акцентує увагу на ролі суб’єктивного чинника в історії. Етнос перетворюється на націю, якщо індивідів, що складають її, об’єднують “ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного, життя і розвою нації. Кожен мусить не лише розумом, але й серцем осягнути ідеал нації. Сприяти цьому повинна інтелігенція. Загальна проблема, яку виокремлював І. Франко, **“індивід і нація”** набуває характеру питання **“будитель і народ”**. Будитель поряд з вірою та ідеалом, має також щирість, яка дозволяє йому не зрадити віру в ідеал, слугувати йому до кінця.

І. Франко займався також **естетикою**. Вважав її наукою, об’єктом вивчення якої є саме життя, все те, що в цьому житті викликає благородні почуття. В мистецтві обстоював принцип реалізму. Вважав, що суть цього методу полягає не в копіюванні дійсності, а в здатності через одиничне, індивідуальне виразити загальне, вселюдське.

3.3. історіософія Д. Донцова та В. Липинського.

Концепцію націоналізму Д. Донцова, через характерну для неї радикальну форму, називають **інтегральним націоналізмом**. Найголовнішими працями Д. Донцова є “Підстави нашої політики”, “Націоналізм”, “Дух нашої давнини”. Власну ідеологічну концепцію обґрунтовував у полеміці “з цілим світоглядом драгоманівського “демократизму” і соціалізму Маркса-Леніна, просякнутого отрутою москвофільства”. Формулював три головні питання: “Яка мета нації?”, “Як здобути свою мету?”, “Хто має довершити цей процес?” Відповіддю на ці питання, на думку Д. Донцова, має бути (1) незалежність і повний сепаратизм; (2) визнання боротьби, національної революції, як єдино можливого способу досягнення цієї мети; (3) ствердження людини нового духу, що здатна реалізувати поставлену мету.

Розробляючи власну концепцію націоналізму, Д. Донцов сформулював головні підстави інтегрального націоналізму:

(1) Вимога зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії

(2) Устремління до боротьби та свідомість її конечності, без якої неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані триумф жодної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу;

(3) “Аморальність”. Реалізація національної ідеї вимагає максимуму етичної напруги. Для Донцова є неприйнятною будення, провінційна, міщанська мораль.

(4) Історія не знає рівності, як і природа, є там здібні і нездібні. Своє право на самовизначення може здійснити тільки та нація, яка має геній це здійснити.

(5) В життя ідею впроваджує не народ, який є лише чинник для всякої ідеї. Пануючою умовою є існування активної, відважної, спрагненої влади меншості, як найважливішого чинника історії.

(6) Національна ідея повинна стверджуватись як абсолютний догмат, предмет віри.

(7) Останнім постулатом є визнання, що боротьба за існування є законом життя.

Загалом, філософський зміст світогляду Д. Донцова позначається притаманним йому ірраціоналізмом, суперечливим поєднанням романтичного розуміння національного, як аристократизму духу з біологізаторським ствердження принципу боротьби за існування.

В. Липинський розробляв власну політичну доктрину. Базується вона на переконанні, що без власної української держави не може бути української нації, а без української нації не може бути на українській землі громадського життя. Розбудова української держави є метою, що забезпечує існування української нації. Разом з тим, твердить, що держави не може бути без завоювання влади. Важливу роль відіграє інтелігенція, бо вона може творити ідеологію, може морально підтримувати тих, хто бореться за здійснення цієї ідеології.

Основні категорії в концепції В. Липинського – “традиція”, “аристократія”, “нація”.

“Традицію” трактує не як консервативний чинник, що забезпечує статичу, нерухомість форм життя, але як творчу, динамічну засаду історичного розвитку.

Динамізм притаманний також розумінню “аристократії”, якій відводиться вирішальна роль в історіософії В. Липинського. Основу нації становить народ. Аристократія реалізує функцію управління народом.

Для В. Липинського характерне своєрідне розуміння “нації”. Пов’язане воно з терміном Земля. “Нація, – пише він, – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави”. Тому українцем є кожний, хто живе на землі України і працює на її користь. Нація, на думку В.

Липинського, не може виникнути без чуття любові до рідного краю як органічної цілісності.

Україна, як твердив В. Липинський, це дух, а не матерія. Тільки перемогою духа можна з хаосу матерії створити щось, що має свою душу, що існує – власне Україна.

Література: 34, 35, 53, 54, 56, 57, 67, 68, 73, 78, 90, 92, 99, 124, 131, 132, 134, 138, 146, 148, 149, 154, 156, 157

Лекція 6: СУЧАСНА СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ

ПЛАН

- 1. Філософія життя.**
- 2. Психоаналіз З. Фрейда**
- 3. Американський прагматизм. Філософія Джона Дьюї.**
- 4. Основні напрямки сучасної позитивістської філософії.**
- 5. Герменевтика**
- 6. Екзистенціалізм.**

Модерн – англ. - Modern, нім. - Moderne, фр. – Modernité. В прямому значенні – сучасність. Проблема сучасного світу в кінці 20 – на початку 21 ст. трактується **Ю. Габермасом**. Ця версія полягає передусім у тому, що першим філософом, який розвивав ясне розуміння сучасного був Гегель. Тому якщо ми хочемо зрозуміти внутрішнє відношення, що пов'язує сучасність і раціональність, ми повинні звернутися саме до Гегеля. **Ю. Габермас твердить, що в гегелівському трактуванні сучасність характеризується:** (1) індивідуалізмом моральності; (2) правом на критику, або свободою совісті; (3) автономією поведінки (те ким я є, залежить від моєї поведінки, а не від того, якими були мої предки); (4) ідеалістичною філософією.

Основні напрямки сучасної філософії: **філософія життя, психоаналіз, позитивізм, американський прагматизм, герменевтика, екзистенціалізм, феноменологія, структуралізм, постструктуралізм (Р. Барт, Ю. Крістева), філософія постмодернізму (Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж. Делез, Ф. Гватарі), сучасна комунікативна філософія (Апель, Хабермас).**

1. Філософія життя.

Філософія життя – це напрямок в західноєвропейській філософії, який сформувався в кінці 19 ст. в Німеччині, особливої ж популярності набув на початку 20 ст., втрачає самостійне значення після другої світової війни, що пов'язане було з утвердженням філософії екзистенціалізму, яка доповнив основні ідеї філософії життя феноменологічним методом і акцентувала увагу на цілому ряді нових проблем того часу. Філософія життя виникає в епоху **культурної кризи в Європі**. Основні симптоми цієї кризи почали проявлятися передусім у тому, що **зростала ірраціональність суспільного життя**, загострювалися **конфлікти між особистістю та суспільством**, а також у все більш виразному **поглинанні тотальністю соціуму людської індивідуальності**. Таким чином, постає період сильних за своїм пафосом умонастроїв, коли ірраціональність суспільства намагалися експлікувати через аналогічні властивості самої людської природи, як таку, що має глибоке та вічне, “як саме життя”, коріння. З цього в філософії життя з'являється різкий протест проти панлогічного розгляду світу.

Одним з представників філософії життя був **А. Шопенгауер**. В його творчості зустрічаємо передусім обґрунтування рис світогляду песиміста. Його часто навіть називають “теоретиком вселенського песимізму”. Твердить, що страждання є природним. Кожна людина має певні

потреби, від цього вона страждає. Таким чином страждання є первинним. Усе життя сприймається Шопенгауером, як страждання. Основною причиною страждань є **“воля до життя”**. Вона є таємною сутністю світу, яка не дається в пізнанні. “Воля до життя” є первинною, безосновною, безпричинною, вона знаходиться поза часом і поза простором, не має мети. Волю Шопенгауер вважає головним і первинним в людині. Говорячи про причини страждань, філософ зауважує, що такою причиною є також переважання волі над розумом. Воля сліпа, вона не має жодної мети, вона незмінна. Причиною страждань є також егоїстична відірваність людини від інших людей та інстинктивне прагнення до життя.

З цих тверджень, філософ намагається знайти адекватний вихід, який би дозволив подолати страждання. Говорячи про мораль, Шопенгауер зазначає, що вона повинна складатися з наступних елементів: (1) покірне прийняття мук, (2) аскетична позиція у стосунку власної особистості, (3) альтруїстична позиція у стосунку до інших людей, (4) повне викорінення егоїзму

Шопенгауер фактично стверджує, що повністю моральна людина досягає певного роду аскетичної святості.

Ф. Ніцше – надлюдина.

Розуміння досконалої людини відрізняється від сучасної філософу людини гармонією діонісійського начала з його радісним ствердженням інстинктивної жаги життя, та аполонівського начала, яке надає цьому життю одухотворену чіткість та цілісність ідеалу. Таким чином, ми отримуємо тут величезну силу. Могутність цієї сили має бути направлена на творче прагнення до нового. Надлюдина – це передусім творець. Він творить самого себе. **Внутрішніми складовими ідеалу людини**, який висунув Ніцше є

- (1) вміння жертвувати собою,
- (2) великодушність і безмежну хагу діяльнісної любові,

- (3) чесність, безстрашність,
- (4) твердість, героїзм.

Ці якості, на думку Ніцше дозволять надлюдині надати свій сенс всьому на цій землі.

2. Психоеаналіз З. Фрейда.

Психоеаналіз народився 1896 року, коли З. Фрейд репрезентував свої психоаналітичні ідеї. На думку З. Фрейда психоаналіз базується на трьох основних ідеях:

(1) концепція позасвідомого як регулятора людської поведінки;

(2) вчення про дитячу сексуальність, згідно з яким сублімована (перетворена) статевая енергія є джерелом творчої активності людини;

(3) теорії сновидінь як давнього архаїчного шару психічного життя.

Вчення про позасвідоме було вихідним положенням у психоаналізі. З. Фрейд стверджував, що всі процеси людського психічного життя людини по суті позасвідомі, а свідомому життю розуму належить лише мала роль. Спочатку структура людської психіки мала такий вигляд: позасвідоме – передсвідоме (яке регулює взаємодію між свідомістю і позасвідомим) – свідоме. Пізніше однак у праці “Я і Воно” Фрейд запропонував нову структуру: позасвідоме-свідоме-надсвідоме (Воно – Я – над-Я). Зі зміною структури залишилися однак твердження про те, що позасвідоме є фундаментом. Що стосується надсвідомого, яке вводить Фрейд, то варто відзначити, що це є вище, моральне, над особове в людині. Також звернімо увагу на те, що Фрейд вживає два терміни – “над-Я” та “Я-ідеал”. У праці “Я і Воно” вони у певному сенсі тотожні, якщо ж подивитися більш скрупульозно, побачимо, що “над-Я” – це передусім “цензор”, а “Я-ідеал” – є вищим началом в людині.

3. Американський прагматизм. Філософія Джона Дьюї.

Прагматизм – напрямок ідеалістичної філософії, який має своєю метою не знаходження абстрактної істини при вивченні філософських питань, а випрацювання арсеналу конкретних засобів, які допоможуть людям вирішити їх конкретні життєві завдання на практиці (вирішити “проблемні ситуації”). Засновниками прагматизму вважаються філософи Ч. Пірс та У. Джемс. Однак особливий вклад у розвиток цього напрямку зробив Дж. Дьюї.

До досягнень Дж. Дьюї відносять те, що він зруйнував багато стереотипів традиційної філософії і по-новому подивився на найважливіші філософські проблеми. Він був **емпіристом**. В своїх дослідженнях особливу увагу звертав на **досвід**. Дьюї вважав, що **основне завдання філософії**, щоб за допомогою неї перетворити сам досвід, систематично вдосконалювати досвід у всіх сферах людського життя.

Особливе місце в працях Дьюї займає **вчення про метод**. Науковий метод – інструмент успішної людської діяльності, досягнення цілей. Такий підхід до методу як засобу досягнення мети називається **інструменталізмом**.

Особливе місце в філософії Дж. Дьюї займає **проблема моралі та соціальної філософії**. Можна виокремити наступні положення його теорії: (1) не існує єдино можливого “вищого блага”, до якого повинне прагнути людство; (2) існує плюралізм цілей і благ; (3) основними благами є здоров’я, багатство, честь, добре ім’я, висока оцінка тощо; (4) моральні заповіді (не вбий, не вкради і т. д.) не мають абсолютного характеру і справедливі (або несправедливі) лише в кожному конкретному випадку; (5) демократія є найбільш оптимальною формою людської спільноти; (6) демократія повинна від насилля, війни і використовувати лише мирні засоби.

4. Основні напрямки сучасної позитивістської філософії.

Позитивізм – напрямок філософії, що народився в 30-40-ві рр. XIX ст., виступає за те, щоб філософія була звільнена від наукових ознак і спиралася лише на достовірне наукове знання. На думку позитивістів, філософія повинна використовувати лише факти, звільнитися від будь-яких оцінок, керуватися в дослідженнях саме науковим арсеналом засобів, спиратися на науковий метод. Засновником позитивізму вважається О. Конт.

Можна виокремити чотири стадії розвитку позитивізму: (1) класичний позитивізм (О. Конт і Г. Спенсер); (2) махізм; (3) неопозитивізм; (4) постпозитивізм.

Якщо говорити про махізм, то передусім зауважимо, що назва пішла від засновника цього напрямку **Е. Маха**. **Основна ідея махізму** – в основі філософії повинен лежати критичний досвід (тому інша назва цього напрямку **емпіріокритицизм**).

Основними представниками неопозитивізму були: (1) філософи Віденського кола (М. Шлік, Р. Карнап, О. Нейрат, Г. Рейхенбах); (2) представники Львівсько-Варшавської школи (А. Тарський, Я. Лукасевич); (3) Б. Рассел; (4) Л. Вітгенштейн.

Основна ідея неопозитивізму: філософія повинна займатися логічним аналізом мови науки.

Основний принцип неопозитивізму – принцип верифікації – порівняння усіх фактів науки з фактами досвіду.

Іншим завданням неопозитивізму є звільнення філософії від метафізичних проблем.

Найновішим варіантом позитивізму є постпозитивізм. Його головними представниками є **К. Поппер та Т. Кун**. Головне завдання цього напрямку – дослідження не структури наукового знання, а розвиток наукового знання. Основні питання, які цікавили постпозитивістів:

(1) як виникає нова теорія? (2) як вона здобуває визнання? (3) які критерії порівняння наукових теорій? (4) чи можливе розуміння між прибічниками альтернативних теорій?

Основні проблеми сучасного постпозитивізму: (1) проблема фальсифікації; (2) проблема правдоподібності наукових теорій; (3) проблема співмірності наукових теорій; (4) проблема розуміння, знаходження спільних точок зору між представниками протилежних напрямків.

5. Герменевтика.

Герменевтика – напрямок в філософії, який досліджує теорію і практику тлумачення, інтерпретації, розуміння. Свою назву даний напрямок отримав від імені давньогрецького бога Гермеса.

Основні питання герменевтики: (1) як можливе розуміння? (2) як влаштоване буття, сутність якого полягає в розумінні?

Предметом тлумачення, як правило, є текст. Основними поняттями герменевтики є: (1) герменевтичний трикутник – взаємовідношення між автором тексту, самим текстом і читачем; (2) герменевтичне коло – циклічний характер процесу розуміння.

Герменевтикою займалися, зокрема: Ф. Шлейєрмахер, М. Гайдеггер, Г. Гадамер, П. Рікер.

Ф. Шлейєрмахер твердив, що під час тлумачення тексту можливі два методи – граматичний і психологічний. За допомогою першого виявляється “дух мови”, за допомогою другого – “дух автора”

Г. Гадамер закликав до того, щоб філософія з позиції пізнання (гносеології) перейшла на позицію розуміння (герменевтики).

Центральним поняттям філософії **П. Рікера** є особистість. Особистість – творець всієї людської культури.

Мета філософії – розробити метод розуміння людської суб'єктивності.

6. Екзистенціалізм.

Екзистенціалізм – напрямок філософії XX ст., головним предметом вивчення якого стала людина, її проблеми, труднощі, існування в навколишньому світі.

Основні проблеми, на які звертали увагу екзистенціалісти: (1) унікальність людської особистості, глибина її почуттів, переживань; (2) різке протиріччя між людським внутрішнім світом і навколишнім життям; (3) проблема відчуження людини; (4) проблема самотності людини; (5) проблема внутрішнього вибору; (6) проблема пошуку людиною свого внутрішнього Я.

Основними представниками екзистенціалізму були: С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс.

Література: 2, 3, 6, 7, 10, 11, 13, 22, 23, 24, 27, 31, 32, 37, 46, 55, 59, 68, 72, 74, 92, 102, 108, 115, 116, 117, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 150, 152, 158

Лекція 7: БУТТЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

ПЛАН

- 1. Онтологія – метафізика буття. Поняття “буття” та специфічні особливості його змісту.**
- 2. Концепція буття в історії філософії.**
- 3. Багаторівневий характер буття та його форми.**
- 4. Проблемність людського буття.**

1. Онтологія – метафізика буття. Поняття “буття” та специфічні особливості його змісту.

Онтологія – це вчення про буття (від грецького *ontos* – суще, *logos* – знання). Проблема буття вважається вічним питанням. Вирішення її неоднозначні, але в цій неоднозначності можна знайти також певну закономірність.

Можемо окреслити кілька найважливіших тем, які пов'язуються у філософії з проблемою буття.

(1) осмислення мінливості, скороминучості буття та з його стабільності, збереження.

(2) тема життя і смерті людини.

(3) питання щодо структури буття.

Загалом буття є центральним поняттям філософії.

Для розкриття змісту поняття буття занотуємо декілька основних положення:

– Навколишній світ, предмети, явища природи існують, можемо сказати, що навколишній світ є.

– Навколишній світ розвивається, має внутрішню причину, джерело руху в самому собі.

– Матерія і дух – єдині, але в той же час протилежні сутності, що реально існують; і матерія, і дух є.

З цього виводимо наступне визначення буття.

Буття – це реально існуюча, стабільна, самостійна, об'єктивна, вічна, безконечна субстанція, яка включає в собі все суще.

Категорія, яка протиставляється буттю є небуття. Небуття – це повна відсутність чогось, абсолютне ніщо.

2. Концепція буття в історії філософії.

Потрібно зауважити, що вже перші філософи зверталися до проблеми буття. В філософії Стародавньої Греції, першим, хто звернувся до цього поняття був Парменід, який почав вживати поняття буття в його загальному абстрактному значенні. Свої уявлення про буття втілював в предметно-образному зображенні. Буття уявлялося ним як певна досконала куля, що з правильним центром всередині. Додавав однак, що таку кулю можна досягнути лише за допомогою розуму. Інший давньогрецький філософ Демокріт твердив, що буття – це атоми. Платон справжнє буття вбачав у світі ідей. В епоху Середньовіччя філософи цікавилися

буттям Бога та способами наближення буття людини до буття Бога. Якщо говорити про сучасну філософію, то потрібно звернути увагу на те, що найбільшого розвитку онтологічна проблематика отримала в філософії Мартіна Гайдеггера – його праця присвячена даній проблематиці – це передусім “Буття і час”. З сучасних філософів до проблеми буття звертався також Жан-Поль Сартр – праця “Буття і Ніщо”.

3. Багаторівневий характер буття та його форми.

Буття характеризується багаторівневістю. Це зумовлено, зокрема, різноманітністю існуючих речей. Якщо говорити про форми буття, то можемо виокремити наступні:

(1) **Матеріальне буття** – існування матеріальних тіл, речей, явищ природи, навколишнього світу.

(2) **Ідеальне буття** – існування ідеального як самостійної реальності у вигляді індивідуалізованого духовного буття та об’єктивізованого (позаіндивідуального) духовного буття.

(3) **Людське буття** – існування людини як єдності матеріального і духовного (ідеального) буття, буття людини самої по собі та її буття в матеріальному світі.

(4) **Соціальне буття** – включає буття людини в суспільстві та буття (життя, існування, розвиток) самого суспільства.

(5) **Ноуменальне буття** – (від ноумен – річ сама по собі) – буття, яке реально існує незалежно від свідомості того, хто спостерігає його збоку.

(6) **Феноменальне буття** – (феномен – явище, те, що дається у досвіді) – буття, що нам являється, тобто буття, яким його бачить суб’єкт, що пізнає.

4. Проблемність людського буття.

Потрібно передусім відзначити, що вирізняють декілька форм буття людини:

- предметно-практична діяльність людини.

Матеріалісти твердять, що людина як фізичне тіло діє на інші фізичні тіла. Людина лише мисляча річ серед інших речей. Важливим з цієї форми буття людини є те, що людина має тіло, тому якщо не забезпечуватимемо елементарні матеріальні потреби, то не будемо зростати духовно.

- практика соціальних перетворень. Людина є суспільною істотою. Вона не може стати людиною за межами соціального оточення. Тому люди прикладають багато зусиль для того, щоб створити оптимальний для себе соціальний устрій.

- самотворення, самодіяльність. Людина формує свій духовний світ: (1) пошуками ідеалів, що приваблюють її; (2) прагне отримати максимально адекватні уявлення про світ; (3) людина конструює проекти світу до такого його стану, в якому хотіла б жити.

3 буттям людини пов'язана проблема ідеального та матеріального буття. Розвиваючи дану проблему потрібно зауважити, що ідеальне не існує за межами його матеріального носія. Ідеальне формується, виражається та передається лише матеріальними засобами. Ідальні речі дійсності людина створює для того, щоб опановувати світ, в якому вона живе. **Ідеальне:** (1) ніщо інше, як буття опановане психікою людини (2) воно висловлює ставлення людини до навколишнього світу (3) не підлеглим принципам збереження (скажімо так само, як матерія – збереження енергії, маси тощо) (4) має матеріального носія. Якщо говорити про **матеріалістичні** уявлення про світ через призму буття людини, то відзначають, що світ існує світ не лише незалежний від людини, але й такий, що існував до появи людини.

Література: 46, 72, 80, 82, 83, 84, 96, 109, 111, 130

Лекція 8: ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ В ФІЛОСОФІЇ

ПЛАН

- 1. Людина – універсальний і найвищий предмет філософії.**
- 2. Релігійна, міфологічна антропософія.**
- 3. Наукова концепція походження людини.**
- 4. Атрибутивні ознаки людини та їх взаємозв'язок.**
- 5. Співвідношення біологічного й соціального в людині.**
- 6. Духовний світ людини. Сенс життя.**

1. Людина – універсальний і найвищий предмет філософії.

Говорячи про людину як предмет філософських роздумів, треба відразу зауважити, що будь-яке визначення людини, як би ми не намагалися досягти повноти є неповним, а часом навіть полишеним сенсу. Прикладом цього може бути хоча б Платон, який роздумуючи над тим, що таке людина, доходить врешті-решт до досить курйозного висновку: “Людина – це двонога тварина без пір'я”. З кожним століттям знання про людину додаються. Однак загалом може відзначити певні проблеми, які постають перед філософськими дослідженнями людини: – важко виокремити власне антропологічну тематику серед всього спектру філософського знання. Роздуми про людину пов'язані з цілим рядом інших проблем. Про щоб ми не говорили – про буття, про пізнання, про суспільство – завжди на задньому плані стоїть людина. Тому фактично усі філософські проблеми втягуються в коло проблем антропології, тим самим вона стає безмежною.

Людина замислювалася над тим, ким вона є від самого початку, відколи вона ледь-ледь навчилася виражати свої думки та почуття за допомогою знаків та символів. Людина поставала сама для себе таємницею. Таким чином, основним

питанням для будь-якої філософської антропології, природно, починається з питання “Що таке людина?”

Багато мислителів намагалися висвітлити цю тему, перераховуючи ті чи інші унікальні людські властивості. Одні мислителі вбачали унікальність людини в гріхопадінні; інші – в тому, що вона розумна істота; ще інші, що вона істота соціальна. Головне ж твердження: людина – унікальне творіння всесвіту. Ані релігія, ані філософія, ані наука не можуть повною мірою виявити таємницю людини.

2. Релігійна, міфологічна антропософія.

Для людини характерне відчуття, що вона не просто біологічний феномен, але істота, що, незважаючи на певні обмеження має трансцендентальну природу і здатна підкорити природу. Значний вплив на такі уявлення людини про саму себе мала релігійні роздуми про людину. Так, наприклад, Біблійна антропологія впливала на людське самоусвідомлення. Біблійна антропологія стверджує, що цінність людини випливає з унікального відчуття власного достоїнства людини, яку створено за образом і подобою Бога. Людина, у певному сенсі, представник Бога на землі. Від інших творінь, за біблійським поглядом, людина відрізняється своєрідною долею. Будучи вигнаною з раю, вона була змушена пристосовуватися до природи. Тим самим вона повинна була утверджувати свою особливість серед тваринного царства. Не втрачаючи власної неповторності, людина в той же самий час виявилася природною істотою, покликаною на ново себе досягнути в світі багатолікої натури.

Якщо задатися питанням про те, якою людина є всередині міфології, то ми тим самим звертаємося до антропологічних міфів. Варто зауважити, що антропологічні міфи як правило є також космогонічними – ті, які описують просторово-часові параметри всесвіту. Розчиненість людини

в космосі, прослідковується в міфологіях різних народів – як західних, так і східних.

3. Наукова концепція походження людини.

Наукова концепція походження людини говорить передусім про тісний зв'язок людини і природи. Зауважується, що людина – продукт еволюції. Вважається, що в людині закладено дві програми – інстинктивна і культурна. Часто з'являється таке поняття як гено-культурна еволюція. За своєю тілесною організацією та фізіологічними функціями людина належить до тваринного світу. Згідно доктрини неодарвінізму, еволюція біоорганізмів від першої клітини до людини здійснюється завдяки природному відбору з загальної множини мутацій (спонтанних змін в молекулярній структурі генів) тих, які корисні для виживання.

Загальноприйняту до цього часу теорію появи сучасної людини можна сформулювати наступним чином: пращур людини з певних причин відмовився від проживання на деревах і почав ходити вертикально. Його пальці розвинулись і він почав виготовляти знаряддя. Його мозок був відносно більший, ніж в інших приматів. Таким чином, три фактори – **вертикальне ходіння, виготовлення знарядь та великий мозок** розглядалися як вирішальні у виникненні сучасної людини. Прямим пращуром людей найчастіше вважаються африканські австралопітеки. Вони мали людиноподібне розташування зубів, ходили вертикально і мали доволі великий мозок.

Нова теорія виникнення сучасної людини **заперечує теорію еволюціонізму** в самих її початках. Базується на твердженні, що багато характеристик сучасної людини кардинально відрізняються від характеристик попередніх людських видів. Сучасна людина за рівнем інтелекту та

культури різко відрізняється від неандертальців та інших видів передлюдей.

На думку дослідників, важливу роль в розвитку людини відіграла камінна сокира. Вона стала першим соціальним засобом виробництва. На полях собі занотуємо, що другим таким засобом, який трансформував суспільство була паровий двигун, який став рушієм промислової революції. Третім – комп'ютер, який дозволяє переробляти величезні об'єми інформації. Загалом, сьогодні в науці пропонується теорія походження людини, яка базується на досить складній взаємодії, яка поєднує культурний розвиток з природним. За цією теорією, культура генерується і розвивається, спираючись на біологічні чинники. В той же час у відповідь на культурні нововведення відбуваються біологічні зміни.

4. Атрибутивні ознаки людини та їх взаємозв'язок.

Атрибутивні ознаки передусім визначають ті властивості людини, які й роблять її власне людиною. Однак тут перед нами постає цілий ряд проблем. Передусім наштовхує на думку, чи можна звести визначення людської природи, до перераховування певних конкретних, наявних властивостей людини, до того ж, що в різних філософських системах визначаються різні властивості людини.

Хоча, якщо говорити в загальному, існує поняття людська природа – це стійкі, незмінні риси, загальні задатки, а властивості, що виражають особливості людини як живої істоти, які характерні гомо сапієнс в усі часи, незалежно від біологічної еволюції та історичного процесу.

Також філософи приходять загального висновку, що серед властивостей людини існують такі, які є визначальними, які характерні лише для людини. Серед них можемо назвати – розумність, мистецтво суспільної праці, складні форми соціального життя, творення світу культури.

5. Співвідношення біологічного й соціального в людині.

Ми зазначали вже про унікальність людини. Одним із виявів цієї унікальності є факт співвідношення біологічного й соціального в людині. Яскраво це виразилось, зокрема, у твердженні Аристотеля про те, що **людина – це політична тварина**. З цього твердження чітко виводиться наявність в людині двох начал – природного (біологічного, тваринного) та соціального (політичного).

Включеність людини відразу у два світи – у світ суспільства та світ органічної природи – породжує чимало проблем, що стосуються актуального існування людини, а також пов'язані з поясненням самої людської натури.

Перша проблема у тому, яке з начал вважати першим і домінуючим – біологічне чи соціальне. Друга проблема пов'язана з визначенням того, яке соціальне значення має поділ людей за біологічними ознаками.

Людина повинна одночасно вдосконалювати і суспільні умови, і біологічні. Для нормального життя людини як істоти соціально-природної треба себе формувати як соціально відповідального, зрілого, вмілий громадянин, здоровий фізично індивід.

6. Духовний світ людини. Сенси життя.

Часто стверджується, що людина народжується двічі: перший раз у біологічному сенсі, другий – соціальному. Разом з тим постає важливе запитання – що означає жити по-людськи? І ми ніколи не матимемо відповіді на це питання, якщо будемо зводити людське існування лише до двох чинників, які ми визначили: соціального і біологічного, якщо будемо стверджувати, що мусимо “жити, щоб їсти, а їсти, щоб жити”, чи живемо для того, щоб лише досягнути соціальних вершин, не дивлячись на засоби.

Для людини можемо стверджувати ще одне народження – народження внутрішнього духовного світу людини. Ми

маємо справу тут із вічністю та безконечністю, які існують в душі людини. У внутрішньому світі людини відбивається увесь світ культури і природи. Саме в цьому значенні ми говоримо про людину як про мікрокосм. Життям людини як біологічного індивіда і соціальної особистості. Духовність людини існує немовби в полі, створеному двома полюсами: з одного боку, **унікальністю** людської індивідуальності, а з другого – **причетністю** до універсальності – цілісності космосу (природи і культури). З цього ми отримуємо розуміння людини як єдності трьох “іпостасей”: біологічної, соціальної і духовної. Жити по-людськи означає: жити так, щоб **фізична досконалість, соціальна зрілість і внутрішня духовність постійно взаємодоповнювали одна одну**. Духовність забезпечує зв’язок мікрокосму і макрокосму. Як розумна істота людина відповідальна не лише за своє благополуччя, але й за долю світу. Саморозвиток людської цілісності через реалізацію тенденцій саморозвитку світу, через діалог своєї унікальності, свободи зі світовою універсальністю – у цьому полягає **сенс людського життя**.

Література: 13, 24, 41, 43, 46, 80, 84, 86, 109, 113, 118,

159

Лекція 9: ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ СВІТУ

ПЛАН

1. Світ як єдність об’єктивної дійсності. Ознаки світу.
2. Генеза уявлень про світ. Сучасна наука про принципи організації світу.
3. Рух як спосіб існування світу. Просторово-часова структура світу.
4. Проблема першоначал світу.

1. Світ як єдність об'єктивної дійсності. Ознаки світу.

Питання “Що є не-Я?” відсилає нас до проблеми філософського розуміння світу. Людина протягом свого життя постійно зустрічається з існуючими поза нею предметами, процесами та явищами дійсності. Ми маємо тут і так звану “першу природу”, та що не створена людиною, і “другою природою” – речі, які витворені людськими руками.

Проблема об'єктивної дійсності відсилає нас до проблематики пов'язаної із розумінням матерії. Одним з найзагальніших визначень матерії може бути наступне:

Матерія – це філософське поняття, яке позначає об'єктивну реальність, що її відображає людина у своїх чуттях, але від них незалежну. З цього виводимо: (1) матерія позначає об'єктивну реальність; (2) матерія незалежна від наших чуттів та нашої здатності її відображати. **На цих двох принципах власне й базується філософське розуміння матерії.**

Поглиблення сенсу розуміння матерії допомагають наступні філософські проблеми, які пов'язані із виокремленням певних ознак світу:

(1) проблема невичерпності різноманітності матеріального світу історично обмеженими пізнавальними можливостями людини. Наше пізнання світу є обмеженим – історично, оскільки людина – це істота, що живе певний визначений час, а тому усіх проявів світу, вона не здатна охопити.

(2) проблема, пов'язана із необхідністю врахувати неодмінну та сталу мінливість світу. Світ за своєю суттю знаходиться в постійному розвитку. Саме тому він невинно змінюється.

(3) третє проблема полягає в системно-структурному впорядкуванні матерії. Ця проблема виводить нас на положення про те, що світ, який нас оточує, складається з матеріальних речей. Але цими речами він не обмежується,

оскільки вони вступають між собою в взаємовідношення. **З цього можемо подати наступне визначення об'єктивної реальності:** Об'єктивна реальність – це не лише самі речі, але й їхні властивості та взаємовідношення.

2. Генеза уявлень про світ. Сучасна наука про принципи організації світу.

З центральних концепцій світоустрою в історії людства можемо згадати наступні. (1) Перша **модель** світобудови – це теорія **Аристотеля-Птолемея**. В 340 році до нашої ери Аристотель у своїй праці “Про небо” навів два аргументи на користь того, що Земля не пласка тарілка, а куля. **Перший аргумент**, полягав у тому, що Аристотель здогадався, що **місячні затемнення** відбуваються тоді, коли, Земля знаходиться між Місяцем і Сонцем. Земля кидає тінь на Місяць, а це може бути лише тоді, коли Земля має форму кулі. Якби Земля була плоскою, роздумував філософ, то тінь була б у формі витягнутого еліпса. **Другий аргумент** впливав із досвіду греків. Греки подорожуючи знали, що **Полярна зірка** на небі розміщується нижче в південних районах, ніж в північних. Знаючи різницю в положенні Полярної зірки в Єгипті та Греції, Аристотелю вдалося також вирахувати, що приблизна довжина екватора дорівнює приблизно 400 000 стадіїв (що таке стадії точно невідомо, але вважається, що один стадій дорівнює приблизно 200 метрів). Але хоча Аристотель й казав, що Земля має форму кулі, він стверджував, що вона нерухома, а Місяць, Сонце та інші планети рухаються навколо неї. Вважав, що саме Земля є центром Всесвіту. Ідею Аристотеля розвинув пізніше Птолемей в 2 столітті. Ці уявлення він представив як цілісна космологічна моделлю. Він стверджував, що Земля стоїть в центрі, її оточують вісім сфер, що несуть на собі Місяць, Сонце і п'ять відомих на той час планет: Меркурій, Марс, Венера, Юпітер і Сатурн. На останній сфері розміщено

нерухомі планети. Пізніше, християнська Церква прийняла модель Птолемея, вважаючи, що вона не суперечить Біблії. Для християн така модель була прийнятною, оскільки за сферою непорушних зірок добре розміщувалися рай та пекло.

(2) **Геліоцентрична модель.** В 1514 році **Микола Копернік** виступив проти моделі Птолемея, запропонувавши дещо простішу модель – **Сонце стоїть на місці в центрі, а Земля та інші планети обертаються навколо нього.** Підтримку цій теорії надали, як відомо, також дослідження **Кеплера** та **Галілея**. Пізніше сюди додався також закон всесвітнього тяжіння **Ньютона**. Таким чином, починає формуватися **наукова картина світу.**

Наукова картина світу відрізняється тим від загальної світоглядної картини, що вона описує, попереджає, пояснює, але не оцінює. Мета наукової картини світу – дати уявлення про світ, що лежить поза людиною і не залежить від неї. Говорячи про формування наукової картини світу, до тих відкриттів в науці, про які уже згадували додамо ще наступні, які мали місце на межі 19-20 ст.: 1891 р. – відкриття електрону; 1897 рік – експериментальний вимір електрону, середина 90-х років 19 ст. – відкриття рентгенівських променів, радіоактивності; 1900 р. – відкриття Н. Планком кванту дії; 1905 р. – виникнення спеціальної теорії відносності. Ці відкриття призвели до встановлення наступних фактів: (1) атом може бути поділений; (2) атоми можуть змішуватись і навіть інколи перетворюватись на інші хімічні елементи; (3) існує форма матерії, що є відмінною від речовини (скажімо, магнітне поле, чи електричне поле ітд.); (4) не існує привілейованих систем підрахунку, абсолютного простору і часу. Революційні відкриття не відкидали класичну механіку, що існувала до цього часу, вони лише обмежували прагнення на основі лише її розробити картину світу.

Для **сучасної науки** характерним є те, що на основі однієї картини світу можуть існувати різні теорії. Зауважимо, що картина світу – це форма знання. Вона належить до більш глибокого шару знання – методологічного. Сюди також належать норми побудови знання, канон наукового пояснення. Верхній шар знання – конкретнонауковий – є тим, з яким в основному працює науковець щодня. Однак коли науковці отримують істотно нові результати, які порушують фундаментальні підвалини науки, необхідною стає праця в методології.

3. Рух як спосіб існування світу. Просторово-часова структура світу.

Думку про **взаємозв'язок матерії та руху** обстоювали ще деякі мислителі 18 ст. (наприклад, П. Гольбах). Уявлення про рух як про атрибут матерії характерні біли для марксизму (наприклад, про писав Ф. Енгельс). Проблема зв'язку матерії і руху сьогодні пов'язана з такими проблемами як телекінез та екстрасенсорика тощо. Загалом же постає питання: наскільки матерія та рух є нерозривними?

Варто зауважити, що в філософії **рух** розуміють передусім як будь-яку **зміну**. Тому говориться про те, що процес росту людини, зміни клімату, або ж якісь зміни у стані предмету пояснюються їх рухом. Рух є атрибутом матерії. Однією з ознак матерії є те, що вона абсолютна, тому й рух як її атрибут є абсолютним. Разом з цим рух має відносний характер, оскільки проявляється через конкретні форми матерії. Прикладом **відносності руху** може бути Земля: відносно людини вона нерухома (хіба що в анекдотах, часто асфальт рухається до обличчя нетверезої людини), відносно ж сонця Земля перебуває в русі. Тут однак постає питання – чи Земля насправді рухається. Відповідь на нього може бути одна: таке питання вимагає від нас спирання на

абсолютну систему відліку, а такої просто не може існувати, як це довела релятивістська фізика.

Зауважимо також, що Світ (Всесвіт) перебуває у постійному русі. Крім того, він не просто знаходиться у русі, але й розвивається. Це знайшло відображення у так званому законі дивергенції. Закон дивергенції передбачає встановлення факту необхідного зростання різноманітності форм впорядкованої матерії. Простіше кажучи, матерія народжує безліч своїх форм. Оскільки ми маємо нескінченні форми матерії, ми маємо також різноманітні форми руху.

Важливими для філософського розуміння світу є також уявлення про простір і час. Загалом треба відзначити, що історично склалося два підходи в розумінні **простору і часу**:

(1) субстанційний, він окреслюється, зокрема у працях Демокріта та Ньютона. Базується на наступних принципах: Простір і час є а) самостійними сутностями, які незалежні від матерії та одна від одної; б) абсолютними; в) універсальними, г) незмінними.

(2) атрибутивний (в філософії Нового часу його підтримав Лейбніц). Простір і час тут розуміються як невід'ємні від матерії способи її упорядкування. Представники цього напрямку твердять, що прості і час – це форми буття матерії.

Також відзначимо, що на час і простір людина завжди дивилася через призму своєї епохи. Такі дослідники, як Е. Дюркгейм, М. Еліаде, О. Гуревич досить ґрунтовно класифікували та описали історико-культурні форми часу та простору.

Відзначимо також, що в історії зустрічається два основних розуміння часу: (а) статичне та (б) динамічне. Статичний підхід розуміє час через простір, динамічний – через розвиток дійсності.

4. Проблема першоначал світу.

Дискусії про першооснову світу сягають початків філософії. Роздуми над цією проблемою складають одну з центральних тем філософії. В давні часи людина спостерігаючи різноманітність буття, що її оточувало, намагалася з'ясувати, що закладає підвалини багатющої різноманітності речей та подій.

Потрібно також зауважити, що пошуки першооснови світу завжди здійснювалися у гострій **полеміці між матеріалістами та ідеалістами.**

Якщо говорити про проблему першооснови в Стародавній Греції, то тут ми зустрічаємо два терміни, з цим пов'язаних: (1) **“стойхейон”** – все те, з чого складаються речі; (2) **“архе”** – все те, з чого речі виникли. Греки передусім сперечалися з приводу того, що становить **“стойхейон”** і **“архе”** всього сутнього.

Дискусій стосовно першооснови світу в Стародавній Греції були характерні передусім для мислителів Мілетської школи. В давньогрецькій думці різні філософи по-різному визначали, що є біля початків світу. (1) Фалес казав, що це вода; (2) Анаксимен – повітря, (3) Геракліт – вогонь. Платон говорив про фізичні атоми, Демокріт – про атоми фізичні.

Однак, хоча й можна стверджувати, що різні автори по-різному визначали першооснову, але всіх їх поєднувало розуміння **“першооснови”**, як висхідного матеріалу, субстрату, з якого сформовані речі.

Аристотель говорив, що початково існує пасивна матерія, яка пізніше отримує форму. Філософ говорив про те, що форма є всемогутнім гончарем, який формує світ.

Визначення форми, як першопричини світу, яка породжує окресленість будь-якої речі, стала джерелом розрізнення духовної та тілесної субстанції.

Таким чином, в пізніші епохи, на перший план виходить поняття субстанції, яке дозволяє окреслити першооснову світу.

Література: 18, 30, 42, 63, 70, 101, 135, 136

Лекція 10: ФІЛОСОФІЯ ПІЗНАННЯ (ЕПІСТЕМОЛОГІЯ)

ПЛАН

- 1. Теорія пізнання як сфера філософського знання, її предмет та основні категорії.**
- 2. Творчість як конструктивний принцип пізнання.**
- 3. Характерні риси, форми та рівні наукового пізнання.**
- 4. Поняття наукового методу.**
- 5. Проблема істини: ретроспективний аналіз і сучасне бачення. Критерії істини.**
- 6. Діалектика як філософський метод пізнання. Основні принципи, закони та категорії діалектики.**

1. Теорія пізнання як сфера філософського знання, її предмет та основні категорії.

Коли ми говоримо про теорію пізнання, то повинні зауважити, що, за звичай, використовується два терміни для її позначення: гносеологія та епістемологія. Вони є майже синонімічними. Різниця лише в тому, що термін “епістемологія” має більш виражений науковий характер, мова тут йде передусім про наукове пізнання. Теорія пізнання досліджує умови, механізми, принципи і форми пізнавальної діяльності людини.

Пізнання (якщо дати коротке визначення) – це сукупність процесів отримання, переробки і використання інформації про світ і саму людину. Якщо ми

говоримо про таке визначення пізнання, то тут маємо передусім два поняття: інформація і людина.

Пізнання – це передусім взаємодія суб'єкта пізнання та об'єкта. Об'єкт – це речі, явища, процеси, на які спрямована пізнавальна діяльність. Суб'єкт – це передусім індивід, але також часто говорять про соціальні групи, класи та суспільство вцілому як про суб'єктів пізнання. З цього можемо твердити, що **пізнання – це специфічна взаємодія суб'єкта та об'єкта, кінцевою метою якої є істина, розробка алгоритмів, моделей і програм, спрямованих на освоєння об'єкта відповідно до потреб суб'єкта.** З такого визначення можемо зробити також висновок, що гносеологія як наука вивчає особливий тип відносин між суб'єктом і об'єктом, який ми називаємо пізнавальним.

Ще одне визначення, яке можемо дати є наступним: **пізнання – це цілеспрямоване активне відображення дійсності в свідомості людини.** В ході пізнання виокремлюються різноманітні аспекти буття, досліджується зовнішній бік та внутрішня сутність речей, явищ навколишнього світу, а також суб'єкт пізнавальної діяльності – людина – досліджує людину, тобто саму себе.

Можемо виокремити два види пізнання: (1) чуттєве; (2) раціональне. **Чуттєве пізнання** пов'язане з поняттям **чуттів**. Людина володіє органами чуттів. Чуттєве пізнання втілюється в трьох формах: (1) **відчуття** – найелементарніша форма чуття; (2) **сприйняття** – цілісне чуття, яке поєднує в собі декілька відчуттів; (3) **уявлення** – чуття, яке згадується, або уявляється. **Раціональне пізнання** здійснюється у формі понять та суджень. Часом вирізняють також третій вид – **інтуїтивне пізнання**. **Інтуїція – це несвідомо отримане знання.** Чуттєве і раціональне пізнання взаємопов'язані. Без раціонального пізнання чуттєве постане багатоманітністю в якій немає єдності. Без чуттєвого раціональне постане таким, що немає жодного стосунку до життя. Тому говориться

передусім про те, що пізнання має чуттєво-раціональну природу.

Говорячи про загальні засади гносеології, зауважимо, що в філософії існує дві основних точки зору на процес пізнання:

(1) **Гностицизм** – (така позиція представлена передусім матеріалістами) оптимістично дивляться на процес пізнання. Стверджується, що світ можна пізнати, а людина володіє безмежними здібностями пізнання.

(2) **Агностицизм** – (часто - ідеалісти) – не вірять в можливості людини пізнавати світ, або в пізнавальність самого світу, або також припускають обмежену можливість пізнання.

Серед найбільш відомих агностиків в історії філософії був **І. Кант**. Він розробив **теорію агностицизму**, за якою: (1) людина володіє обмеженими пізнавальними здібностями (головним чином, через обмежені пізнавальні можливості розуму); (2) навколишній світ є в принципі непізнавальним, оскільки людина може пізнати зовнішній бік предметів і явищ, але ніколи не пізнає їх внутрішню сутність (“речей в собі”).

Ми зазначали, що для матеріалізму характерний, як правило гностицизм, для ідеалістів – агностицизм. Однак це не головна відмінність між ідеалізмом та матеріалізмом, якщо говорити про теорію пізнання.

– **ідеалісти** вважають, що пізнання – це самостійна діяльність ідеального розуму;

– **матеріалісти** твердять, що пізнання – це процес, в результаті якого матерія через свою відображувальну здатність – свідомість – вивчає сама себе.

Сучасна гносеологія стоїть в основному на позиціях гностицизму і базується на наступних принципах:

(1) **принцип об’єктивності** – стверджується, що об’єкт пізнання (речі, природні та соціальні явища та ін.) існує поза і незалежно від суб’єкта і самого процесу пізнання.

(2) **принцип пізнаванності** – стверджує, що реальність можна пізнати.

(3) **принцип активності творчого відображення дійсності**.

(4) **принцип історизму** – полягає в тому, щоб розглядати усі предмети і явища в контексті їх історичного виникнення та становлення.

(5) **принцип практики** – полягає в тому, щоб визнавати основним способом пізнання практику. Практика визначається як діяльність людини з перетворення навколишньої дійсності та самої себе. До основних видів практики відносимо: матеріальне виробництво, управління, наукова діяльність.

(6) **принцип діалектики** передбачає необхідність діалектично (тобто з точки зору розвитку) підходити до проблеми пізнання, використовувати закони, категорії та принципи діалектики.

(7) **принцип конкретності істини** – полягає в тому, щоб шукати індивідуальну та достовірну істину в конкретних умовах.

2. Творчість як конструктивний принцип пізнання.

Коли ми говоримо про творчість, можемо згадати слова російського філософа початку XX ст. М. Бердяєва, який казав наступне: “Творчість – це завжди прирошування, додавання, творення нового, чого не було ще в світі”. В філософії стверджується, що людина – це істота творча. Психіка як діяльність з вироблення нового завжди є творчістю.

Процес творчості має певні стадії: (1) підготовка; (2) дозрівання; (3) осяяння; (4) перевірка.

Зазначається, що творчі успіхи не падають з неба. **Творчість** – це передусім старання праця, яка приводить до результату. Людина, яка є старанною та талановитою, довіряє

своїй уяві, яка “закидає” її в нове, виявляється талановитим творцем.

Люди за своєю натурою різні. Тому кожен досягає різних результатів. З цього виокремлюють **шкалу творчості**: (1) генії – ті, хто досягає максимальних результатів; (2) таланти – поступаються геніям, але перевищують досягнення пересічних громадян; (3) пересічні люди.

3. Характерні риси, форми та рівні наукового пізнання.

Одним з різновидів пізнання є **наукове пізнання**. Воно пов’язане із функціонуванням особливого соціального інституту – науки. Найпростіше визначення науки може бути наступним: Наука – це не лише система знань, але й діяльність, підкорена виробництву знань. Іншими словами можемо сказати, що наука – це діяльність людини з вироблення, систематизації та перевірки знань. Науковим вважається не всяке знання, а лише перевірене та обґрунтоване.

Наука зароджується в стародавньому світі. Першими науковцями вважаються, наприклад, Аристотель, Архімед, Евклід. Досить довго наукове знання перебувало в певному зародковому стані. Ситуація змінилася в 16-17 ст. В Новий час наука стає поширеним явищем. З кожною епохою після Нового часу наука набуває все більшого розвитку. Вважається, що становлення і розвиток індустріального суспільства неможливе без наукових досягнень.

В науці розрізняють два рівні дослідження: (1) емпіричний рівень наукового пізнання; (2) теоретичний рівень наукового пізнання.

Емпіричний рівень – пов’язаний з безпосередніми спостереженнями окремих подій, фактів, які фіксуються твердженнями.

Теоретичний рівень наукового пізнання пов’язаний із поняттям теорії. Теорія – це сукупність узагальнених

тверджень. Узагальнення фіксуються, зокрема, у термінах, судженнях. Узагальнення мають справу з багатьма фактами, а тому говорять про закони. Закон – це зв'язок між фактами та їх узагальненнями.

4. Поняття наукового методу.

Метод наукового пізнання – це ті прийоми та операції, які використовуються в науці. Можна поділи методи наукового пізнання на **теоретичні** та **емпіричні**.

Розглянемо на основні **теоретичні наукові методи**:

– **Аксіоматичний метод** – наукова теорія будується у вигляді аксіом та правил виведення, які дозволяють шляхом дедукції отримати теореми даної теорії. **Аксіоми** – це положення, як і приймаються без логічного доведення і не можуть бути спростовані на основі емпіричних фактів. **Аксіоматичний метод** широко використовується, зокрема, в логіці та математиці. Він виключає будь-які протиріччя.

– **Гіпотетично-дедуктивний метод** – характерний для наук, які мають не лише теоретичний, але також емпіричний рівень дослідження. Гіпотеза – це знання, яке може бути спростоване співставленням з експериментальними фактами. Гіпотетично-дедуктивний метод використовується в фізиці, електротехніці, радіотехніці.

– **Описові методи** – полягають на описі явищ, що вивчаються. Опис може бути словесним, графічним, схематичним. Опис характерний для біології, медицини, психології.

Інша група наукових методів – **емпіричні**. Сюди відносять наступні:

– **Спостереження** – важливий спосіб одержання наукових фактів. **Науковий факт** – це відображена у висловлюваннях реальність. Спостереження являє собою активний пізнавальний процес, який спирається не лише на органи чуття, але й на тлумачення даних, які ми отримуємо за

допомогою чуттів. До наукового спостереження ставляться наступні вимоги: (1) чітка постановка мети спостереження; (2) вибір методики і розробки плану; (3) систематичність; (4) контроль за коректністю та надійністю результатів спостереження; (5) обробка, осмислення і тлумачення одержаного масиву даних.

– **Вимірювання** – спостереження, яке фіксує не лише якісні характеристики об’єктів та явищ, а й кількісні аспекти. **Спосіб вимірювання включає в себе три основних моменти:** (1) вибір одиниці вимірювання й одержання набору відповідних мір; (2) встановлення правил порівняння вимірювальної величини з мірою і правил складання мір; (3) опис процедури вимірювання як експериментальної дії.

– **Експеримент** – засіб набуття нового знання про світ навколишній світ, коли науковець звертається до створення організованого штучного середовища і використання спостережної матеріальної взаємодії з метою одержання інформації. Експерименти поділяють на: (1) **дослідницькі** – пов’язані з пошуком невідомих залежностей між кількома параметрами об’єкта; (2) **перевірочні** – застосовуються у випадках, коли потрібно підтвердити чи піддати сумніву ті чи інші теоретичні висновки.

5. Проблема істини: ретроспективний аналіз і сучасне бачення. Критерії істини.

Однією з центральних категорій теорії пізнання є **істина**. В сучасній філософії виокремлюють три **концепції істини:** *відповідності, когерентності і прагматичності.*

Згідно з **концепцією відповідності**, істинними є твердження (а разом з ними також почуття, думки, інтерпретації), які відповідають дійсності. (Приклад може бути наступний – твердження “падає дощ” є істинним, якщо за вікном дійсно падає дощ).

Концепція когерентності доповнює концепцію відповідності. За цією концепцією окремі судження є істинними в системі суджень. Маємо тут справу з логічними конструкціями, де мусимо враховувати порядок, послідовність, системність цих конструкцій. Під когерентністю розуміють несперечливість тверджень.

Концепція де критерієм істинності є практика називається **прагматичною**. Суть цієї концепції є досить простою. Чи твердження є істинним можна перевірити за допомогою нашої діяльності.

Загалом потрібно ствердити, що ці три концепції не заперечують одна одну, але взаємодоповнюють. Однак не можемо також твердити про їх однозначність для усіх сфер нашого життя. Для математика на першому місці стоїть концепція когерентності, для фізика – концепція відповідності. Для техніка більш значимою буде прагматична.

В філософії античності важливу роль відігравала концепція відповідності. Істину вбачали у тому, що речі інтерпретувалися як прояв ідеї (Платон) чи форми (Аристотель). В середньовічній філософії істину вбачали у Бозі, в Його одкровенню. В Новий час в якості істинного знання розглядалися свідчення, які знаходилися у чуттях (Бекон, Локк), а також у ясних ідеях (Декарт, Лейбніц).

В XX ст. представники аналітичної філософії (неопозитивісти) спочатку дотримувалися концепції відповідності. Роз'яснювали судження та умовиводи, звертаючись до дійсного стану справ. Потім концепція відповідності доповнили концепцією когерентності – твердили про взаємопов'язаність тверджень (Карнап). Пізніше розвивають прагматичну концепцію істини. В феноменології (Гуссерль) – з висхідних чуттєвих вражень конструюють ейдоси та поняття, а потім оцінюють зовнішній

світ на їх основі. Постмодернізм неприхильно ставиться до істини.

6. Діалектика як філософський метод пізнання. Основні принципи, закони та категорії діалектики.

Під **діалектикою** в філософії розуміють **теорію всього сущого** і базований на ній **філософський метод**. Діалектика теоретично відображає розвиток матерії, духу, свідомості, пізнання та інших аспектів дійсності через: (1) закони діалектики, (2) категорії, (3) принципи.

Головна проблема діалектики: **Що таке розвиток?** Розвиток – загальна властивість і головна ознака матерії.

Виокремлюють три **закони діалектики**:

(1) **перший закон** – закон єдності і боротьби протилежностей. Полягає в тому, що все суще складається з протилежних начал, які будучи єдиними за своєю суттю, знаходяться в боротьбі і суперечать одне одному (наприклад, день і ніч, гаряче і холодне, зима і літо тощо).

Можна виокремити три різні **види боротьби**:

(1) боротьба, що приносить вигоду для обох сторін (наприклад, постійне змагання, коли кожна сторона наздоганяє іншу і переходить на більш високу якісну стадію)

(2) Боротьба, де одна сторона регулярно отримує перемогу над іншою, але переможена сторона зберігається і є “подразником” для переможної.

(3) Антагоністична боротьба – тут одна сторона боротьби може вижити, лише повністю знищивши іншу сторону.

Окрім боротьби виокремлюють наступні види взаємодії:

(1) підтримка (коли обидві сторони надають допомогу одна одній без боротьби)

(2) солідарність (сторони не надають одна одній прямої допомоги, але мають спільні інтереси і діють в одному напрямку)

(3) нейтралітет (сторони мають різні інтереси, не взаємодіють одна з одною, але й не вступають у боротьбу)

(4) мутуалізм (повний взаємозв'язок – для здійснення якоїсь мети сторони повинні діяти тільки разом і не можуть діяти автономно одна від одної).

(2) другий закон діалектики – закон переходу кількісних змін у якісні.

Якість – тотожність буттю визначеність, стабільна система певних характеристик і зв'язків предмета. **Кількість** – параметри предмета чи явища, які можна вимірювати (наприклад, число, величина, об'єм, вага, розмір). Прикладом переходу кількості в якість можна спостерігати, коли ми нагріваємо воду – зміна температури води від 0 до 100 градусів – змінює якість води – від криги до пару. Перехід кількості в якість може відбуватися: (1) різко, одномоментно; (2) непомітно, еволюційно.

(3) третій закон діалектики – закон заперечення заперечення. Полягає у тому, що нове завжди заперечує старе і займає його місце, але поступово саме перетворюється з нового на старе і заперечується більш новим.

До **основних категорій діалектики** ми відносимо наступні:

Сутність і явище;

Форма і зміст;

Причина і наслідок;

Одиничне, особливе, всезагальне;

Можливість і дійсність;

Необхідність і випадковість.

Література: 1, 2, 5, 12, 18, 19, 23, 45, 48, 66, 74, 77, 79, 100, 101, 113, 123, 143, 144, 155, 159

Лекція 11: ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

ПЛАН

1. Сутність та структура духовного життя суспільства.
2. Поняття “культура” та основні ознаки культури.
3. Культура і цивілізація.
4. Людиновимірна сутність культури.
5. Діалектика національного і загальнолюдського в культурі.
6. Головні тенденції культури кінця XX – початку XIX ст.

1. Сутність та структура духовного життя суспільства.

Філософія відкриває можливість пізнання та пояснення сутності культури.

Філософське осмислення культури пов'язане зі ствердженням декількох тез:

(1) культура людства багата та різноманітна. Вона виникла на найдавніших стадіях розвитку суспільства і невід'ємно пов'язана з його історією.

(2) кожний народ вносить свій в загальний фонд світової культури.

(3) в суспільстві відбувається постійний процес збагачення культури, творення і розповсюдження цінностей та досягнень.

Наш навколишній світ – це світ культури. Знаряддя праці, технічні винаходи, мова і письмо, твори мистецтва і норми моралі, філософські вчення і системи політичної влади, правові кодекси і релігійні вірування, виховання і освіта, спорт, традиції, ритуали, правові кодекси тощо. **Наш навколишній світ – це передусім прояви творчої ініціативи і діяльності людини.**

Найважливішою ознакою культури є її всепроникаючий характер, безпосередня залученість у всі сфери життя суспільства та особистості.

Одним з головних призначень культури є сприяння духовному розвитку людини, всебічному розкриттю талантів та здібностей. Створюючи багатоманітний світ культури, людина розвиває свої творчі сили, формує свій духовний світ. У цьому сенсі можна ствердити, що **людина – це міра культури**. Яку б сферу культури ми не розглядали, їх значення визначається в залежності від того, який вплив вони здійснюють на духовний світ особистості. Звертається увага на те, чи сприяє дана сфера культури розвитку гуманності. В духовній діяльності здійснюється процес самореалізації людини, коли на основі володіння історичним спадком світової та вітчизняної культури, виховання та освіти формуються духовні цінності, розвиваються здатність до праці, пізнання, творчості та спілкування.

Культура, таким чином, - це багатогранне, складне, суспільне явище, що історично розвивається, це спосіб освоєння історичної дійсності, реалізації творчого потенціалу людини в сфері матеріальної і духовної діяльності.

2. Поняття “культура” та основні ознаки культури.

Розглядаючи поняття “культура”, насамперед зауважимо, що термін “культура” латинського походження. **Cultura** першопочатково означала – обробіток землі, культивування. Зверталася увагу на зміну природного об’єкта під дією людини. У цьому сенсі культура протиставляється природі. Пізніше слово культура отримало більш загальне значення. Словом “культура” почали окреслювати ***все створене людиною***. В цьому сенсі культуру поділяють на духовну та матеріальну.

Відзначимо, що поняття культури важко піддається однозначному визначенню. На сьогодні існує величезна кількість визначень поняття “культура”.

Важливо відзначити, що існує три основних аспекти поняття культура:

(1) культура – це сфера вільної самореалізації особистості. Тут визначається, що культура є особливою сферою суспільного життя, в якій найбільш повно реалізується творчий потенціал людини.

(2) культура – це ціннісне відношення до реальності. Означає, що в культурі завжди присутнє те, що визнається безумовною цінністю. З ціннісним відношенням тісно пов’язане поняття ідеалу, зокрема морального і естетичного.

(3) культура – це штучний, створений думкою, духом та руками людини світ, що відрізняється від “натури” (природи). Акцентує протилежність “культури” і “натури”, вказує на те, що буття людини і суспільства принципово відрізняється від чисто природного існування і представляє собою особливий світ, в якому визначальним є духовний бік.

Загалом занотуємо, що **культура – це завжди творчість, діяльність, ціннісне відношення до себе та інших за законами краси, істини та добра.**

3. Культура і цивілізація.

Обидва слова латинського походження. Якщо говорити про цивілізацію (civilis - громадянин), то найпростіше, що можемо зустріти, це прикметник “цивілізований” – той, що належить до цивілізації. Прикметник “культурний” означає вихований, освічений.

Цивілізація – це людство в усьому його багатстві. Культура – це досягнення цивілізації, найдосконаліше в ній.

Що розуміється під поняттям “культура” ми з’ясували у попередньому питанні. З’ясуємо тепер, що розуміємо під поняттям “цивілізація”.

Дамо декілька визначень поняттю “цивілізація”

(1) цивілізація – це ідеальний стан людської культури, що характеризується повною відсутністю варварства і нерациональної поведінки, оптимальним використанням фізичних, культурних, духовних і людських ресурсів.

(2) цивілізація – це сукупність способів буття і способів діяльності групи людей, що виражаються в (а) матеріальному житті, (б) інтелектуальному житті, (в) моральному житті, (г) політичній та соціальній організації.

(3) цивілізація – це рівень розвитку суспільства, для якого характерні: наявність розвинутої технології, господарської спеціалізації, виробництво предметів розкоші, торгівля на далекі відстані, централізоване управління економікою, великі міста, розвинуті правові інститути, державна форма правління, монументальна архітектура і мистецтво.

Якщо говорити про співвідношення понять культура і цивілізація, то можемо зустріти різні думки з цього приводу. Найпоширеніші два погляди – за одним поняття культура і цивілізація є у певному сенсі синонімами; за другим – антонімами.

В XVIII ст.. слово цивілізація в французькій і англійській мовах позначало поступовий прогрес людського розвитку, рух направлений від варварства і дикунства до порядку. На початку XIX ст.. слово “культура” використовувалось як синонім слова “цивілізація” – це відображало віру, що XIX ст.. – це передова епоха в розвитку людства

Негативний відтінок слово “цивілізація” отримало в Німеччині кінця XIX – початку XX ст. Цивілізація позначала штучність, нівелювання особистісних рис. Культура ж

позначала продукт інтелектуального, духовного, мистецького життя.

Прикладом негативного розуміння цивілізації може бути концепція О. Шпеглера. В праці “Захід Європи” він зокрема твердив, що коли культура починає гинути – вона перетворюється на цивілізацію. Цивілізація є неминучою долею будь-якої культури. Цивілізація – це сукупність гранично зовнішніх і гранично штучних станів, до яких здатні люди, що досягли останніх стадій розвитку. Цивілізація – це передусім завершення культури.

4. Людиновимірна сутність культури.

Культура тісно пов'язане із людським буттям. Без людини немає культури. Одне з трактувань культури ми визначили у тому, що культура є сферою вільної самореалізації особистості. Культура дозволяє вільно розвивати духовний і матеріальний світ.

В культурі людина постає як універсальна істота. Це значить, що людина в сфері культури принципово відкрита світові. Людина в сфері культури реалізує свої здібності до пізнання і творчості. Людина відчуває себе творчою особистістю.

5. Діалектика національного і загальнолюдського в культурі.

Кожна культура поєднує у собі національний та загальнолюдський чинник. Звернемося передусім до визначення народної (національної) культури. Кожна нація має певні особливості. Тому говорять про “культурну своєрідність”. Культурна своєрідність – це сукупність рис, які відрізняють один народ від іншого. Стверджується, наприклад, що кожна культура має свій національний характер. Вже в “Історії” Геродота (5 ст. до н.е.) була спроба виокремити типові групові риси азіатів і греків. Платон і

Аристотель твердили про те, що кожний народ має свій своєрідний характер. У 18 ст. Монтеск'є використав поняття “характер народів”, пов’язуючи різноманітність характеру з кліматичними умовами. Пізніше подібну ідею висловлювали Вольтер і Руссо. Гердер вводить поняття “народний дух”. Розглядав народ як “корпоративну особистість”. Народний дух – це рушій історичного процесу. В 19 ст. концепції національного духу отримують розвиток в романтизмі. Воно стає одним з основних понять історіософії того часу. В Росії того часу отримує розвитку ідея “російської душі”. На початку 20 ст. на особливості тих чи інших народів вказувала етнопсихологія (В. Вундт, Г. Шпет). Однак ствердженням особливостей тієї чи іншої культури ми не можемо обмежитися визначаючи сутність культури. Потрібно зауважити, що кожна культура несе у собі загальнолюдський елемент. Особливо важливим звернення уваги на розвиток цього загальнолюдського чинника є сьогодні, коли спостерігається тісна співпраця різних народів.

Сьогодні за позитивні моменти людської культури вважаються демократизація суспільства, свобода особистості, плюралізм думок, повага один до одного, між культурний діалог. В кожному новому поколінні повинен зростати культурний шар, який складає основу духовного зросту і моральної стійкості. Це відбувається через поєднання досягнень традиції власного народу і загальнолюдських цінностей.

6. Головні тенденції культури кінця XX – початку XIX ст.

Сучасний світ вирізняється особливою напруженістю, динамізмом, протиріччями і альтернативними позиціями. Культура володіє величезним потенціалом в пошуку згоди, ствердження пріоритету загальнолюдських цінностей.

Стан сучасної культури характеризується часто поняттям постмодернізм. Постмодернізм – це явище сучасної

культури, яке на світоглядному розчаруванні в ідеалах епохи Відродження і Просвітництва. Постмодернізм не вірить у прогрес, торжество розуму, безмежність людських можливостей.

Для сучасної культури характерний також повсюдний розвиток масової культури. масова культура – це своєрідний феномен соціальної диференціації сучасної культури. На її появу мали вплив:

(1) процес індустріалізації, (2) урбанізація, (3) трансформація станового суспільства в національне, (4) деградація багатьох форм традиційної звичаєвої культури до індустріального типу, (5) розвиток технічних засобів тиражування та трансляції інформації.

Масову культуру часто критикують, зазначаючи, що вона є неоригінальна, стандартна, шаблонна.

Одним із явищ сучасної культури є процес глобалізації. Це явище полягає в тому, що більшість процесів та явищ сьогодні набувають загальносвітове значення, а також, що відбувається стрімкий розвиток механізмів транснаціонального зв'язку. Сам термін “глобалізація” вперше використала компанія “Соні” на початку 1990-х років для продажу леєрів, пізніше його почали використовувати інші транснаціональні компанії. Раніше вживалося англійське слово – інтернаціоналізація, яким позначали процес, в якому завдяки досягненням нових технологій одночасно вимальовується ідея, за якою комунікація є чинником просвітництва, а також ідея, за якою стверджується що дедалі тісніша взаємозалежність націй веде до культурного об’єднання.

Загалом, зауважимо, що висока місія культури не обмежена лише глобальними проблемами. Вона звернена безпосередньо до людини, його повсякденного життя, визначає орієнтири і смисли людського існування, відкриває

шлях до свободи і творчості, дає внутрішні сили для подолання тривоги, драми, вселяє оптимізм і надію.

Література: 13, 30, 33, 35, 50, 58, 92, 102, 107, 109, 122, 155

Лекція 12: СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ

ПЛАН

- 1. Природа суспільства у філософській традиції.**
- 2. Онтологія соціального.**
- 3. Сутність і структура суспільних відносин.**
- 4. Сфери суспільного буття.**
- 5. Проблеми періодизації суспільного розвитку.**

1. Природа суспільства у філософській традиції.

Суспільство є предметом вивчення науки, що має назву соціологія. Але сьогодні ми звернемося до філософського осмислення суспільства. Таким чином подивимося на те, з чого починається соціологія, поглянемо, так би мовити, на її філософське підґрунття.

Пунктом виходу нашого розгляду буде твердження, що роздуми про суспільство починаються з розгляду взаємовідношення “людина-суспільство”.

В філософії можна виокремити три основні підходи до окреслення цього взаємовідношення:

(1) **індивідуалістський підхід.** Стверджується, що суспільство складається з окремих індивідів і утворюється з поєднання їх здібностей, поведінки і дій. Таке розуміння суспільства було характерним передусім для філософії Нового часу. Основну увагу було звернено на окрему людину. Індивіда було поставлено в центр філософії, відповідно і суспільство вважалося як сукупність індивідів (Гоббс, Локк, Кант).

(2) **колективістський підхід.** Полягає в тому, що суспільство є первинним, а індивід вторинним. Йдеться про те, що якщо, наприклад, ти народився як член українського суспільства, то й будеш говорити українською, вважати своєю державою Україну і т. д. При такому розумінні суспільства у індивіда немає вибору, його життя визначається суспільством. Таку концепцію суспільства розвивали Гегель і Маркс.

(3) **третій підхід** передбачає поєднання перших двох. Вважається, що обидві інтерпретації взаємодоповнюють одна одну. Суть такого підходу є наступна: у процесі постійного розвитку суспільство продукує індивідів, які у свою чергу продукують суспільство.

В новітній філософії і соціології вирізняють передусім концепцію **Макса Вебера**. В основі розуміння суспільства, на думку Вебера, лежить інтерпретація соціальної дії. Соціальна дія наділена сенсом, якого не мають дії в природі. В сучасній філософії існує велика кількість концепцій суспільства. Ми ж звернемося до двох філософів, які говорять про принцип справедливості у суспільстві. Це **Джон Ролз** і **Юрген Габермас**. Загадаймо, що про справедливий устрій суспільства говорилося ще в античності. Ролз і Габермас погоджуються, що центральним для розуміння суспільства є принцип справедливості. Дж. Ролз твердить, що питання про справедливість вирішують обрані члени суспільства, які повинні бути чесними. Визначає два принципи справедливості: (1) всі люди рівноправні; (2) потрібно допомагати бідним. Ю. Габермас твердить про необхідність раціональної дискусії і досягнення згоди людей. За допомогою дискусій вирішується безліч конфліктів у суспільстві. Дискусія має призвести до відкриття абсолютного морального закону.

2. Онтологія соціального.

Суспільство – це система діяльності і життя людей, що об'єднані територією проживання, епохою, традиціями і культурою. Суспільство є об'єктивною реальністю. Можна ствердити, що суспільство – це форма буття, яка має внутрішню структуру, цілісність, закони, направленість розвитку.

Соціальне буття має два чинники:

(1) **об'єктивний** – тобто той, що існує незалежно від свідомості і волі людей.

(2) **суб'єктивний** чинник включає свідомість і волю людей, їх відношення до суспільства, потреби тощо.

Зауважимо, що на життя суспільства впливають як об'єктивні умови, так і суб'єктивні.

Якщо говорити про буття людини в суспільстві, то потрібно зауважити, що воно регулюється соціальними нормами.

Соціальні норми – це загальноприйняті в суспільстві правила, що регулюють поведінку людей. Соціальні норми: *(1) підтримують порядок, рівновагу в суспільстві; (2) придушують приховані в людині інстинкти; (3) допомагають людині долучитися до життя суспільства, соціалізуватися.*

Соціальне буття передбачає **діяльність**. *Діяльність – це цілісні, системні, послідовні, направлені на певний результат дії.*

Основним видом діяльності є **праця**. На сучасному етапі розвитку праця вважається однією з найбільших соціальних цінностей. Зауважимо, що праця, яка приносить користь людині і суспільству, сприяє розвитку потенціалу людини.

3. Сутність і структура суспільних відносин.

Суспільство виникло, розвивається і функціонує на засадах різноманітних взаємозв'язків між людьми та

соціальними групами. Отже можемо ствердити, що важливу роль у суспільстві відіграють – **суспільні відносини**. Поняття суспільних відносин є одним з центральних соціальної філософії. Можна навіть ствердити, що соціум – це передусім суспільні зв'язки і відносини. Суспільні відносини – це відносини, що складаються в процесі життєдіяльності людей як суб'єктів. Суб'єктами суспільних відносин є індивіди та соціальні спільноти. Суспільні відносини є відносини людей як індивідуальностей і як представників тих соціальних груп, представниками яких вони є. Суспільні відносини пронизують усі сфери соціального буття. В основі суспільних відносин лежать індивідуально-суспільні інтереси й потреби людей.

Можна виділити три підходи у розумінні суспільних відносин:

- (1) Суспільні відносини мають індивідуальний характер.
- (2) Суспільні відносини мають соціальний характер.
- (3) Суспільні відносини мають індивідуально-соціальний характер.

Загальним джерелом формування суспільних відносин є діяльність. Суспільні відносини можна поділити на:

- (1) матеріальні (економічні) – виробничі, технологічні, розподілу, обміну;
- (2) соціально-політичні – класові, національні. Етнічні, соціально-групові;
- (3) духовні – моральні, релігійні, художньо-естетичні, наукові;
- (4) культурно-побутові – родинні, сімейні, товариські.

Якщо звернутися до історії соціальної філософії, то кожен філософ і соціолог по різному твердив про те, яка група суспільних відносин є домінантною. Сьогодні ж твердять про те, що кожна група суспільних відносин є визначальною і самоцінною. Жодну групу не можна підпорядкувати іншій.

4. Сфери суспільного буття.

Основними сферами суспільства є: економічна, (2) соціальна, (3) політична, (4) духовна.

Економічна сфера – це базова сфера суспільства. Вона включає в себе – виробництво, розподіл, обмін та споживання матеріальних благ.

Значення економічної сфери:

- (1) створює матеріальну базу існування суспільства
- (2) сприяє вирішенню проблем, що стоять перед суспільством

(3) безпосередньо впливає на соціальну структуру (на соціальні групи, класи тощо)

(4) впливає на політичні процеси

(5) впливає на духовну сферу

Соціальна сфера – це система внутрішнього устрою суспільства (тут маємо соціальні групи, класи, народи тощо), яка базується на розподілі праці, власності на засоби виробництва і національному факторі. Існує два основних підходи до вивчення соціальної сфери суспільства:

(1) класовий – за цим підходом усе соціальна сфера суспільства ділиться на великі групи – класи.

(2) стратифікаційний – за цим підходом соціальна сфера суспільства ділиться на велику кількість невеликих соціальних груп – професійних, демографічних і т. д.

Політична сфера – сукупність організацій, які виражають інтереси соціальних груп, здійснюють керівництво суспільством.

Елементи політичної сфери: держава і державні органи, політичні партії, суспільні організації, профспілки,

Головним елементом політичної сфери суспільства є держава. Держава – це система органів, які здійснюють державну владу.

Основні функції держави:

(1) представницька – представляє інтереси різних політичних і соціальних груп.

(2) Регулятивна – підтримує порядок в суспільстві, керує суспільними процесами.

(3) Охоронна – охороняє громадян від зовнішньої та внутрішньої загрози

(4) Зовнішньополітична

(5) Інтеграційна.

Духовна сфера суспільства включає в себе: духовну діяльність, духовні цінності, духовні потреби людей, духовне споживання, індивідуальна свідомість, суспільна свідомість.

5. Проблеми періодизації суспільного розвитку

Можна виокремити **підходи** до окреслення **історичного розвитку суспільства**:

(1) формаційний. Був запропонований засновниками марксизму (К. Маркс і Ф. Енгельс). Центральним поняттям тут є **суспільно-економічна формація**. Суспільно-економічна формація – це сукупність виробничих відносин, рівня розвитку виробничих сил, суспільних зв'язків, політичного устрою на певному етапі історичного розвитку. Історія тут розглядається як закономірний процес зміни суспільно-економічних формацій. Суспільно-економічна формація має два складових компоненти – базис і надбудову. Базис – економіка суспільства, складовими якої є продуктивні сили і виробничі відносини. Надбудова – держава, політичні та соціальні інститути. Зміна суспільно-економічних формацій відбувається через зміни в економічному базисі.

К. Маркс виокремив 5 суспільно-економічних формацій: первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична.

(2) цивілізаційний підхід був запропонований А. Тойнбі. Центральне поняття в його концепції – це поняття

цивілізації. Цивілізація, за А. Тойнбі, – стійка спільнота людей, що об'єднані духовними традиціями, подібним стилем життя, географічними та історичними рамками. До основних цивілізацій відносив, наприклад: шумерську, вавілонську, елінську, китайську, індуську, ісламську, християнську.

Рушійними силами історії, за А. Тойнбі, є:

- виклик цивілізаціям ззовні (наприклад, військова агресія, відставання в розвитку від інших цивілізацій)
- відповідь цивілізації на виклик
- діяльність талановитих особистостей

Кожна цивілізація проходить чотири стадії: народження, ріст, надлом, дезінтеграція (завершується смертю цивілізації)

(3) культурологічний підхід був запропонований О. Шпенглером. Центральне поняття тут є культура. О. Шпенглер виокремлював вісім культур: індійська, китайська, вавілонська, єгипетська, антична, арабська, російська, західноєвропейська

(4) підхід Г. Гегеля. Висхідний критерій – усвідомлення людиною самої себе та свобода. Історію розглядав як цілеспрямований процес здобуття людиною свободи.

Виокремив три етапи історії: (1) східний (Китай і Єгипет), усвідомлює себе і є вільним лише одна людина – правитель; усі інші - раби (2) античний (Греція, Рим) – усвідомлює себе і є вільним тільки певна група людей, усі інші служать їй; (3) германський – усвідомлюють себе усі і всі є вільними.

(5) позитивістський підхід. Позитивісти (О. Конт) виокремлюють наступні стадії розвитку суспільства: традиційну, до індустріальну, індустріальну.

Література: 13, 31, 35, 43, 48, 82, 86, 107, 108, 160

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Заняття 1. *Філософія Стародавнього Сходу. Антична філософія (2 год.)*

1. Філософія Стародавньої Індії.
2. Філософія Стародавнього Китаю.
3. Натурфілософія (Мілетська школа).
4. Атомістичне вчення Демокріта.
5. Філософське вчення Сократа.
6. Вчення Платона про ідеї. Етика Платона.
7. Філософія Аристотеля.

Література:

1. Герасимчук А. А. Філософія: курс лекцій. – К., 1999.
2. Петрусенко В. Основи філософських знань. – К.: Каравела, Львів: Новий світ-2000, 2002.
3. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 2005.
4. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1: Антична і середньовічна філософія. – Львів, 1999.
5. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.

6. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2018. – 432 с.
7. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт.кол.; за ред. О. В. Рябініної, Л. І. Юрченко. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2021. – 286 с.
8. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002.

Заняття 2. Західноєвропейська філософія Нового часу. Німецька класично філософія і марксизм (2 год.)

1. Філософія емпіризму і раціоналізму в епоху Нового часу.
2. Філософія Просвітництва.
3. Німецька класична філософія.
4. Основні ідеї філософії марксизму.

Література:

1. Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу. – К., 2004.
2. Гусев В. Західна філософія Нового часу XVII – XVIII ст. – К.: Либідь, 1998.
3. Петрусенко В. Основи філософських знань. – К.: Каравела, Львів: Новий світ-2000, 2002.
4. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995.

5. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2: Філософія Нового часу до 1830 р. – Львів, 1999.
6. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
7. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2018. – 432 с.
8. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт.кол.; за ред. О. В. Рябіної, Л. І. Юрченко. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2021. – 286 с.
9. Філософія: Навч. посібник / За ред. І. Ф. Надольного. – К., 2006.

Заняття 3. Сучасна світова філософія (2 год.)

1. Позитивізм. Неопозитивізм.
2. Філософія життя (Ф. Ніцше, З. Фрейд, А. Бергсон)
3. Прагматизм (У. Пірс, У. Джемс, Дж. Дьюї)
4. Екзистенційна філософія.
5. Герменевтика. Феноменологія.
6. Структуралізм.
7. Комунікативна філософія.
8. Філософія постмодернізму.

Література:

1. Богачов А. Філософська герменевтика. – К., 2006.
2. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики: в 2-х т. – К., 2000.
3. Гордієнко А. Методологічні проблеми осмислення буття людини в західноєвропейських філософських концепціях другої половини ХХ століття//Філософська і соціологічна думка. – 1995. - № 5.-6.
4. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994.
5. Рікьор П. Конфлікт інтерпретацій. Герменевтичні нариси//Генеза. – 1994. - № 1. – С. 46-60.
6. Рікер П. Сам як інший. – К., 2000.
7. Сучасна зарубіжна філософія. Хрестоматія. – К., 1996.
8. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
9. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2018. – 432 с.
10. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт.кол.; за ред. О. В. Рябініної, Л. І. Юрченко. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2021. – 286 с.

11. Фуко М. Археологія знання. – К., 2003.

Заняття 4. Проблема людини у філософії (2 год.)

1. Проблема людини у філософії.
2. Основні підходи до філософського осмислення людини.
3. Міфологічна, релігійна, наукова антропософія.
4. Сенс життя людини.

Література:

1. Бердяев М. О назначении человека. – М., 1993.
2. Гордієнко А. Методологічні проблеми осмислення буття людини в західноєвропейських філософських концепціях другої половини ХХ століття//Філософська і соціологічна думка. – 1995. - № 5.-6.
3. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К., 2004.
4. Нестеренко В. Вступ до філософії: онтологія людини. – К., 1995.
5. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.

6. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2018. – 432 с.
7. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт.кол.; за ред. О. В. Рябіної, Л. І. Юрченко. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2021. – 286 с.
8. Пролеєв С. В. Духовність і буття людини . – К., 1992.

Заняття 5. Теорія пізнання. Поняття наукового методу. Проблема істини. Діалектика як метод філософського пізнання (2 год.)

1. Теорія пізнання як філософська дисципліна.
2. Наукове пізнання: характерні риси, форми, рівні. Поняття наукового методу.
3. Проблема істини.
4. Основні принципи, закони та категорії діалектики.

Література:

1. Світоглядні імплікації науки/під ред. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовської Л. В. Та ін. – К., 2004.
2. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.

3. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2018. – 432 с.
4. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт.кол.; за ред. О. В. Рябіної, Л. І. Юрченко. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2021. – 286 с.
5. Ярошевець В. І. Людина в системі пізнання. – К., 1996.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Завдання 1. Тема: Загальне уявлення про філософію.

Напишіть есе, використовуючи одне із запронованих тверджень на вибір. Обсяг 2-3 стор.

1. “Нема людини, яка була б вільною від філософії, хоча б примітивної, дитячої, безпосередньої, несвідомої”. (М. Бердяєв).
2. “Філософія – з точки зору здорового глузду – є перевернутим світом”. (Гегель)
3. “Філософія – це світоглядне універсальне знання, спрямоване на тотальність і сутність буття”. (О. Кульчицький)
4. Наука – це те, що ми знаємо, філософія – те, чого ми не знаємо. (Б. Рассел).
5. “...Мудрість полягає у тому, щоб говорити правду, діяти у відповідності із природою, прислухаючись до неї” (Геракліт)
Мудрість – це істинне розуміння (Платон)

Мудрість – це знання причин і наслідків
(Арістотель)

Завдання 2. Тема: *Філософія Середньовіччя і Відродження.*

Яке значення мав гуманізм для розвитку філософії епохи Відродження?

Представте власні роздуми щодо даного питання.
(Обсяг 2 стор.)

Завдання 3. Тема: *Українська філософія.*

Прочитайте один з творів Григорія Сковороди („Наркіс. Разглагол о том: узнай себя”, „Брань архистратига Михаїла з сатаною”, або „Потоп зміїн”), законспекуйте основні ідеї, що обговорюються в творі. Представте конспект для контролю.

Література: *Сковорода Г.* Твори у 2-х тт. – К., 1994.

Завдання 4. Тема: *Проблема буття.*

Прочитайте лекцію М. Гайдеггера «Будувати, проживати, мислити», напишуть коротку рецензію (2-3 ст.).

Література: М. Гайдеггер «Будувати, проживати, мислити», пер. Т. Возняка. <https://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/text-i-perekl/kn3-heid1.htm>

Завдання 5. Тема: *Культура і суспільство як об’єкт філософського осмислення*

Напишіть есе на одну з запропонованих тем (обсяг 3 стор.):

1. Культура як предмет філософського осмислення.
2. Культура і цивілізація
3. Поняття культурних універсалій
4. Співвідношення культури і природи
5. Співвідношення культури і суспільства
6. Поняття культурних цінностей
7. Розуміння культури в працях Е. Касіра
8. Розрізнення наук про культуру і наук про природу
9. Тенденції розвитку сучасної культури
10. Культура як предмет філософського осмислення.
11. Основні етапи розвитку філософії культури.
12. Людина як творець і продукт культури.
13. Культура і техніка.
14. Культура як історична реальність.
15. Традиції і новації в культурі.
16. Матеріальне та ідеальне в культурі.
17. Людина в культурному просторі.
18. Культура і комунікація.
19. Масова культура.
20. Культура і людська індивідуальність.

Індивідуальне завдання. Тема: *Проблема людини у філософії*

Напишіть есе на тему: *Людина є синтез душі і тіла, створений і засвідчений духом* (С. К'єркегор). Обсяг 3 стор.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ ТА КОНТРОЛЮ

1. Визначення філософії.
2. Предмет філософії.
3. Основні питання філософії.
4. Функції філософії.
5. Спільне та відмінне філософії та релігії.
6. Спільне та відмінне філософії і науки.
7. Основні філософські дисципліни.
8. Поняття світогляду.
9. Основні типи світогляду.
10. Рівні світогляду.
11. Де, коли, чому і як виникає філософія?
12. Філософія Стародавньої Індії.
13. Основні напрямки філософії Ст. Китаю.
14. Досократична філософія Ст. Греції.
15. Пошуки першоначала (Мілетська школа).
16. Атомістика Демокріта.
17. Основні ідеї філософії Геракліта.
18. Основні риси філософії софізму.
19. Сократ та його філософія людини.
20. Вчення Платона про ідеї.
21. Вчення Платона про суспільство.
22. Вчення Аристотеля про матерію і форму.
23. Вчення Аристотеля про суспільство.
24. Специфіка філософського пізнання в епоху середніх віків.

25. Основні ідеї та представники середньовічної апологетики та патристики.
26. Філософські ідеї Аврелія Августина.
27. Розвиток схоластики в епоху Середньовіччя.
28. Філософія Фоми Аквінського.
29. Розвиток гуманізму в епоху Відродження.
30. Ренесансний неоплатонізм.
31. Утопічні проекти епохи Відродження.
32. Особливості філософії Нового часу.
33. Специфіка новочасного емпіризму і раціоналізму.
34. Філософська концепція Ф. Бекона.
35. Дж. Локк: вчення про досвідне походження ідей
36. Суспільно-політична теорія Дж. Локка.
37. Д. Юм: вчення про досвід та його структуру.
38. Скептицизм Д. Юма.
39. Р. Декарт: принцип сумніву.
40. Вчення Р. Декарта про метод.
41. Б. Спіноза: вчення про субстанцію.
42. Г. Лейбніц: вчення про монади.
43. Основні ідеї філософії Просвітництва.
44. Основні ідеї філософії І. Канта.
45. Категоричний імператив Канта.
46. Основні ідеї філософії Гегеля.
47. Філософія марксизму.
48. Дохристиянські витоки української філософії.
49. Філософія Київської Русі.
50. Філософська думка українських полемістів та неоплатоніків.
51. Основні ідеї філософії Г. Сковороди.
52. Основні ідеї "філософії серця" П. Юркевича.

53. Філософські ідеї членів Кирило-Мифодіївського товариства.
54. Позитивістсько-натуралістичні тенденції в українській філософії
55. Націософія Д. Донцова.
56. Історіософія В. Липинського.
57. Основні риси та напрямки філософії ХХ ст.
58. Позитивізм. Неопозитивізм. “Критичний раціоналізм” К. Поппера.
59. Філософія життя (Ф. Ніцше, А. Бергсон).
60. Основні ідеї психоаналітичного вчення З. Фрейда.
61. Основні ідеї філософії прагматизму (У. Пірс, У. Джемс, Дж. Дьюї).
62. Основні ідеї філософії екзистенціалізму.
63. Феноменологія: основні представники та ідеї.
64. Герменевтика: основні представники та ідеї.
65. Філософські ідеї структуралізму.
66. Філософський постмодерн.
67. Людина – універсальний і найвищий предмет філософії.
68. Релігійна, міфологічна антропософія.
69. Суть наукової концепції походження людини.
70. Атрибутивні ознаки людини та їх взаємозв’язок.
71. Співвідношення біологічного й соціального в людині.
72. Людина, індивід, особистість.
73. Сенс життя.
74. Поняття “буття” та специфічні особливості його змісту.
75. Онтологія як філософська дисципліна.

76. Теорія пізнання як сфера філософського знання.
77. Предмет та основні категорії теорії пізнання.
78. Пізнання. Рівні пізнання.
79. Особливість наукового пізнання.
80. Поняття істини.
81. Основні концепції істини.
82. Діалектика як філософський метод пізнання.
83. Основні принципи, закони та категорії діалектики.
84. Сутність та структура духовного життя суспільства.
85. Окресліть суть поняття “культура”.
86. Культура і цивілізація.
87. Головні тенденції культури кінця XX – початку XXI ст.
88. Природа суспільства у філософській традиції.
89. Сфери суспільного буття.
90. Проблеми періодизації суспільного розвитку.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 1

1. Що є предметом філософії?
2. Коротко покажіть, як змінювався предмет філософії в залежності від історичних епох.
3. Назвіть основні питання філософії.
4. На які групи діляться основні питання філософії? Назвіть питання, що належать до кожної з цих груп.
5. Назвіть основні функції філософії.

6. Поясніть, у чому полягають інтегруюча, комунікативна та трансляційна функції філософії.
7. Поясніть, у чому полягає світоглядна, методологічна та гуманістична функції філософії.
8. Які питання філософії належать до гносеологічних? Охарактеризуйте їх.
9. Чим займається логіка?
10. Що таке аксіологія?
11. Поясніть у чому полягає поліфонічність філософії.
1. Назвіть основні філософські дисципліни.
1. Що таке метафізика?
2. Що таке світогляд?
12. Які рівні має світогляд?
13. Які елементи поєднує у собі світогляд?
14. Що таке міфологічний світогляд?
15. Окресліть взаємовідношення філософії і релігії.
16. Окресліть спільні риси філософії і релігії.
17. Окресліть відмінні риси філософії і релігії.
18. Окресліть взаємовідношення філософії і науки.
19. Окресліть спільні риси філософії і науки.
20. Окресліть відмінні риси філософії і науки.
21. Чому ми говоримо, що філософія вчить мислити?
22. Чи можемо твердити “філософія – це наука...”
Наведіть кілька аргументів на користь Вашої відповіді.
23. Окресліть різницю між мудрістю та буденними уявленнями.
24. Як розуміється світ у філософії Геракліта?
25. Назвіть основних представників Мілетської школи. Коротко охарактеризуйте їхнє вчення.
26. Що представники Мілетської школи визначали за першоначала світу?
27. Назвіть основні ідеї давньогрецької натурфілософії.

28. Основні ідеї атомізму Демокріта.
29. Назвіть основні ідеї філософії Сократа.
30. У чому Платон вбачав істинне буття? Коротко охарактеризуйте цей вид буття.
31. Назвіть у чому полягає суть платонівського ідеалізму.
32. Що таке ідея за Платоном?
33. Що таке діалектика за Платоном?
34. Чому частина діалогів Платона називається “сократичними”?
35. У чому полягала арістотелівська критика платонівського ідеалізму?
36. Визначте основні риси матеріалізму Арістотеля.
37. Окресліть суть вчення Арістотеля про матерію і форму.
38. Назвіть основні риси філософії середніх віків.
39. Чому твердять, що в епоху середньовіччя філософія була “служницею теології”?
40. Який напрямок середньовічної думки став на захист християнства? Охарактеризуйте його.
41. Окресліть значення арістотелізму для філософії епохи Середньовіччя.
42. Що таке патристика?
43. Який напрямок середньовічної філософії представляли “отці церкви”? Назвіть основних представників.
44. До якого напрямку середньовічної філософії належав Аврелій Августин? До яких проблем відсилався у свої роздумах?
45. Основні ідеї філософії Аврелія Августина.
46. Основні положення вчення Августина про час.
47. Який принцип було покладено в основу середньовічної освіти? Коротко охарактеризуйте його.
48. Який напрямок середньовічної філософії розвивався в університетах? Визначте його риси.

49. Окресліть основні риси середньовічної схоластики.
50. Які основні етапи розвитку схоластики?
51. Основні ідеї філософії Ф. Аквінського.
52. Назвіть п'ять доведень буття Божого в філософії Ф. Аквінського.
53. Окресліть предмет філософії в епоху Середньовіччя.
54. Визначте основні риси філософії Нового часу.
55. Що таке раціоналізм Нового часу?
56. Що таке емпіризм Нового часу?
57. Визначте різницю між раціоналізмом та емпіризмом в епоху Нового часу.
58. Основні ідеї концепції нової науки Ф. Бекона.
59. Що таке в філософії Ф. Бекона "примари людського розуму"?
60. Яке значення має принцип сумніву в філософській системі Р. Декарта?
61. Поясніть твердження Р. Декарта "Я мислю, отже існую".
62. Представте основні положення вчення Р. Декарта про метод.
63. Представте правила методу в концепції Р. Декарта.
64. Основні ідеї філософського вчення Дж. Берклі.
65. Представте основні ідеї вчення про досвід Дж. Локка.
66. Визначте основні ідеї суспільно-політичної теорії Дж. Локка.
67. Основні ідеї філософії Б. Спінози.
68. Як розумів субстанцію Б. Спіноза?
69. Основні ідеї філософії Г. Лейбніца.
70. Що таке монади в філософії Г. Лейбніца?
71. Представте основні положення вчення Д. Юма про досвід.
72. У чому полягає скептицизм Д. Юма?
73. Основні положення теорії агностицизму І. Канта.

74. Якими були погляди І. Канта на процес пізнання?
75. Якими були погляди Канта на мораль?
76. Що таке категоричний імператив І. Канта?
77. Основні риси філософії Просвітництва.
78. Який вплив на розвиток філософії Київської Русі мало прийняття християнства?
79. Визначте основні риси давньоруської філософії.
80. Як визначалася філософія в культурі Київської Русі?
81. Як сприймався філософ в культурі Київської Русі?
82. Як Г. Сковорода розумів філософію?
83. У чому суть “філософії серця” Г. Сковороди?
84. Основні ідеї вчення Г. Сковороди про дві натури.
85. Основні ідеї вчення Г. Сковороди про три світи.
86. Хто такі полемісти в українській філософії?
87. Основні ідеї вчення Івана Вишенського.
88. Визначте основні риси неоплатонізму в Україні.
89. Що таке ісихазм в українській філософії?
90. Філософські ідеї представників Кирило-Мефодіївського братства.
91. Визначте основні ідеї історіософії Д. Донцова.
92. Якими є основні категорії філософії В. Липинського.
93. Основні ідеї філософії О. Новицького.
94. Основні риси “філософії серця” П. Юркевича.
95. Розуміння історії української філософії в працях Д. Чижевського.
96. Визначте основні риси філософського вчення І. Франка.
97. Охарактеризуйте філософію історії І. Франка.
98. Основні положення концепції історії М. Костомарова.
99. Основні ідеї філософії В. Зеньківського.

100. Охарактеризуйте філософські погляди М. Драгоманова.
101. Назвіть основні ідеї філософії життя.
102. Визначте основні ідеї філософії Ф. Ніцше.
103. На яких ідеях базується психоаналіз З. Фрейда?
104. Проаналізуйте основні положення психоаналітичної концепції З. Фрейда.
105. Охарактеризуйте другий період філософії позитивізму
106. Представте основні ідеї неопозитивізму.
107. Що таке махізм?
108. Визначте основні проблеми сучасного позитивізму.
109. Представте основні ідеї постпозитивізму.
110. Визначте основні ідеї вчення Дж. Дьюї про метод.
111. Представте основні ідеї “критичного раціоналізму” К. Поппера.
112. Що таке екзистенціалізм?
113. Розкрийте сутність концепції „вісьового часу” К. Ясперса.
114. Визначте основні ідеї філософії С. К’єркегора.
115. Визначте основні ідеї філософії А. Бергсона.
116. Що таке прагматизм?
117. Визначте основні ідеї філософії Ж.-П. Сартра.
118. Що таке герменевтика?
119. Які основні риси сучасної філософії?
120. Визначте, чим цікавиться сучасна філософія.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 2

1. Визначте основні форми людського буття.
2. У чому полягає сенс життя людини.
3. Що таке наука?
4. Подайте декілька аргументів на користь тези: “Людина – унікальне творіння Всесвіту”.
5. Визначте різницю між ідеальним та матеріальним буттям.
6. Що таке духовний світ людини?
7. Чим повсякденне знання відрізняється від наукового? Назвіть основні форми повсякденного знання.
8. Що таке “масова культура”?
9. В чому полягає проблемність людського буття?
10. Охарактеризуйте міфологічне розуміння людини.
11. Окресліть рівні наукового дослідження.
12. Окресліть суть філософського розуміння суспільства.
13. Подайте декілька аргументів на спростування тези: “Людина походить від мавпи”
14. Як проявляється масова культура в сучасній культурі?
15. Охарактеризуйте основні форми буття.
16. Що вивчає філософська антропологія?
17. Що таке наукове пізнання?
18. Визначте основні підходи у розумінні суспільних відносин.
19. Подайте декілька аргументів на користь тези: “Хто володіє інформацією, той володіє світом”.
20. Коротко охарактеризуйте специфіку людського буття.
21. Яка різниця між біологізаторами та соціологізаторами в розумінні людської природи?

22. Що таке істина?
23. Охарактеризуйте глобалізацію як явище сучасної культури.
24. Як людину розуміють в міфології?
25. Які концепції істини Ви знаєте?
26. Окресліть суть суспільних відносин.
27. Яка різниця між ноуменальним буттям і феноменальним буттям?
28. Окресліть наукову концепцію людини.
29. У чому полягає суть творчості?
30. Які підходи до вивчення відношення “людина-суспільство” Ви знаєте?
31. Які основні філософські теми пов’язані з проблемою буття?
32. Охарактеризуйте релігійне розуміння людини.
33. Окресліть основні риси наукового методу?
34. Охарактеризуйте погляд, за яким слово “цивілізація” має позитивний відтінок.
35. Охарактеризуйте наукове розуміння людини.
36. Як істину розуміли в різні періоди історії філософії?
37. Що таке цивілізація?
38. Що таке буття?
39. Як людину розуміють в релігії?
40. Порівняйте чуттєве і раціональне пізнання.
41. Дайте визначення поняттю “соціальні норми”.
42. Визначте співвідношення біологічного і соціального в людині.
43. У чому суть наукового методу?
44. Дайте визначення поняттю “цивілізація”.
45. Подайте декілька аргументів на користь тези: “Свободу не можна спинити”.
46. Як наука розуміє людину?
47. На які групи поділяються наукові методи?
48. Охарактеризуйте основні групи суспільних відносин.
49. Як буття розумілося в античній філософії.

50. Основні ідеї міфологічної антропософії.
51. Які критерії висувають до цивілізації?
52. Що таке соціальні норми?
53. Які форми буття Ви знаєте?
54. Визначте основні теорії походження людини.
55. Окресліть три основні аспекти поняття “культура”.
56. Визначте суть соціального конфлікту.
57. Подайте декілька аргументів на користь тези: “Життя прожити – не ниву перейти”
58. Як буття розумів Парменід?
59. Визначте основні теоретичні наукові методи.
60. Як співвідносяться поняття “культура” і “цивілізація”?
61. Як Ви розумієте “річ-в-собі”?
62. Основні ідеї релігійної антропософії.
63. Окресліть дві основні точки зору на пізнання.
64. Охарактеризуйте погляд, за яким слово “цивілізація” має негативний відтінок.
65. Окресліть суть соціального конфлікту.
66. Як буття розумів Геракліт?
67. В чому суть наукового підходу до вивчення людини?
68. Визначте основні види пізнання.
69. В чому полягає суть духовного життя суспільства?
70. Як буття розуміється в сучасній філософії?
71. Визначте основні підходи до вивчення людини.
72. Що таке гіпотеза?
73. Як розуміють суспільство в сучасній філософії?
74. Як буття розумів Демокріт?
75. В чому суть філософського розуміння людини.
76. Визначте основні емпіричні наукові методи.
77. Окресліть людиновимірну сутність культури.

78. Охарактеризуйте феноменальне буття і ноуменальне буття.
79. Які є основні підходи до вивчення людини?
80. Дайте визначення поняттю “культура”.
81. В чому полягає природа соціального конфлікту?
82. Як буття розумів Платон?
83. В чому полягає суть гено-культурної еволюції?
84. Окресліть основні закони діалектики.
85. В чому полягає людиновимірна сутність культури?
86. Визначте основні філософські підходи до розуміння взаємовідношення “людина-суспільство”
87. Які основні підходи до вивчення людини Ви знаєте?
88. Окресліть суть постмодернізму в сучасній культурі.
89. Подайте декілька аргументів на користь тези: “Людина – вінець природи”
90. Окресліть співвідношення культури і виробництва.
91. Які новочасні концепції субстанції Ви знаєте?
92. Назвіть характерні властивості людини.
93. Що таке культура?
94. Охарактеризуйте основні типи соціальних конфліктів.
95. Які вчення називаються моністичними?
96. Окресліть філософську антропологію як філософську дисципліну.
97. Що таке діалектика
98. Визначте основні рівні свободи
99. Визначте для чого потрібна аргументація?
100. Окресліть протиставлення буття і небуття.
101. Чому важко дати визначення людині?
102. Визначте, як поєднується національний і загальнолюдський чинник в культурі.

103. Подайте декілька аргументів на користь тези: “Кожна людина творець свого щастя”.
104. Які вчення називаються дуалістичними?
105. Поясніть, що таке гено-культурна еволюція.
106. Що таке пізнання? Що таке об’єкт і суб’єкт пізнання?
107. Як розуміли особливість тієї чи ін. культури в історії філософії?
108. Які вчення називаються плюралістичними?
109. Визначте, що таке людська природа.
110. Що вивчає теорія пізнання?
111. Що мало вплив на поширення масової культури?
112. Охарактеризуйте основні підходи до розуміння розвитку людства.
113. Як буття розумів Г. Лейбніц?
114. Що таке істина?
115. Які концепції істини Ви знаєте?
116. Які види пізнання Ви знаєте?
117. Окресліть сутність духовного життя суспільства.
118. Що таке небуття?
119. Охарактеризуйте явище постмодернізму в сучасній культурі.
120. Проаналізуйте основні ідеї комунікативної філософії.

КРИТЕРІЙ ОЦІНКИ ЗНАНЬ ТА УМОВИ НАВЧАЛЬНОГО РЕЙТИНГУ

В результаті вивчення курсу студенти повинні знати основні аспекти проблематики філософського осмислення дійсності, а також добре орієнтуватися в історико-філософському процесі. Разом з тим, студенти повинні вміти піддавати рефлексії та аналізувати основні філософські проблеми, прагнучи при цьому самостійно критично осмислювати дану проблематику.

Оцінювання студентів відбувається згідно з наступними критеріями:

1. відвідування студентами лекційних та практичних занять;
2. активна участь під час практичних занять;
3. вміння аналізувати та систематизувати матеріал;
4. опрацювання основної та додаткової літератури, першоджерел;
5. виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи;

Критерії оцінки есе:

1. оригінальність тверджень автора;
2. вміння аргументувати власні думки;
3. вміння здійснювати аналіз та робити висновки;
4. дотримання обсягу та оформлення.

Критерії оцінки завдань самостійної та індивідуальної роботи:

1. чіткий виклад матеріалу;
2. узагальнення та висновки;
3. обсяг і кількість використаних джерел;

Контрольна робота проводиться письмово у вигляді розгорнутих питань. Оцінка залежатиме від сумлінності виконання поставлених завдань, ґрунтовності відповіді на запитання, вміння логічно мислити, робити висновки.

**Розподіл балів,
які отримують
студенти**

Поточне тестування та самостійна робота												Підсумковий контроль (екзамени)	Сума
Змістовий модуль 1						Змістовий модуль 2						40	100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12		
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5		

T1, T2... T12 — теми змістових модулів.

**Шкала оцінювання:
національна та ECTS**

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсowego проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
74–81	C		
64–73	D	задовільно	

60–63	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ:

ОСНОВНА

1. Copleston A. History of Philosophy. – New York, 1989.
2. Grobler A. Metodologia nauk. – Krakw, 2006.
3. Struton R. A short history of western philosophy. – London, 1991.
4. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. – К., 1996.
5. Богачов А. Філософська герменевтика. – К., 2006.
6. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму. – К., 1994.
7. Вітгенштейн Л. Філософські дослідження. – К., 1995.
8. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики: в 2-х т. – К., 2000.
9. Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу. – К., 2004.

10. Герасимчук А. А. Філософія: курс лекцій. – К., 1999.
11. Горак Т. І., Ящук Т. І. Філософія: Курс лекцій. – К., 1993.
12. Горський В. С. Історія української філософії. К.: Наукова думка, 1997.
13. Гусев В. Західна філософія Нового часу (XVII-XVIII)/ - К., 1998.
14. Зарубіжна філософія XX століття. – К., 1993.
15. Історія філософії України: Підручник. – К., 1994.
16. Історія філософії України: Хрестоматія. – К., 1993.
17. Кошарний С. Біля джерел філософської герменевтики. – К., 1992.
18. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. – К., 2004.
19. Кримський С. Б. Під сигнатурою софії. – К., 2008.
20. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К., 2004.
21. Максимов С. І. Особистість і суспільство. – Харків., 1993.
22. Меднікова Г. С. Українська і зарубіжна культура XX століття. – К., 2002.
23. Монтень М. Проби: в 3-х кн., пер. з фр. – К. – К. 1 – 2005, К. 2 – 2006, К. 3 – 2007.
24. Нестеренко В. Вступ до філософії: онтологія людини. – Костопіль, 2005.
25. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. – К., 1993.

26. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.
Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. – К., 1990.
27. Петрусенко В. Основи філософських знань. К.: Каравела, Львів: Новий світ-2000, 2002.
28. Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття. – К., 1996.
29. Пролеев С. В. Духовність і буття людини. – К., 1992.
30. Присухін С. І. Філософія : навч. посіб. / С. І. Присухін. – Київ : КНЕУ, 2011. – 356 с.
31. Причепій Є. М. Філософія : підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – 4-те вид., доповн. – Київ : Академвидав, 2012. – 592 с.
32. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 2005.
33. Світогляд і духовна культура. – К., 1993.
34. Світоглядні імплікації науки/під ред. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовської Л. В. Та ін. – К., 2004.
35. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: у 2 т. – К., 1973.
36. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1: Антична і середньовічна філософія. Львів, 1999.
37. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2: Філософія Нового часу до 1830 р. Львів, 1999.
38. Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія. – К., 1995.
39. Ушкалов Л. Світ українського барокко. – Харків, 1994.
40. Федів Ю., Мозгова Н. Історія української філософії. Навч. посібник. К., 2002.
41. Філософія відродження на Україні. – К., 1990.
42. Філософський енциклопедичний словник/ за ред. В. І. Шинкарука. – К., 2002.

43. Філософія. Хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. – Київ : Знання, 2012. – 621 с.
44. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
45. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2018. – 432 с.
46. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт.кол.; за ред. О. В. Рябіної, Л. І. Юрченко. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2021. – 286 с.
47. Фуко М. Археологія знання. – К., 2003.
48. Юркевич П. Д. Вибране. – К., 1993.
49. Ярошевець В. І. Людина в системі пізнання. – К., 1996.

ДОДАТКОВА

1. Арендт Х. Між минулим і майбутнім. – К., 2002.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. – К., 2004.
3. Гайченко А. М. Політика: теорія і технології. – К., 1996.
4. Гельвецій К.-А. Про людину, її розумові здібності та її виховання. – К., 1994.
5. Гірц К. Інтерпретація культур. – К.: Дух і літера, 2001. – 542 с.

6. Гордео Ю. Світ софії. Роман про історію філософії. – пер. з норв. – Львів, 2007.
7. Гордієнко А. Методологічні проблеми осмислення буття людини в західноєвропейських філософських концепціях другої половини ХХ століття//Філософська і соціологічна думка. – 1995. - № 5.-6.
8. Гошовський М. М., Кучерявий І. Т. Ідея прогресу в соціальній філософії. – К., 1993.
9. Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. К., 1996.
10. Гайдеггер М. «Будувати, проживати, мислити», пер. Т. Возняка.
<https://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/text-i-perekl/kn3-heid1.htm> Донцов Д. Націоналізм. – Лондон-Торонто, 1986.
11. Драгоманов М. Вибране. – К., 1991.
12. Духовне оновлення суспільства. – К., 1990.
13. Зелінський М. Ю. Людина майбутнього: прогнози і пророцтва. – К., 1990.
14. Імануїл Кант. Відповідь на запитання: Що таке Просвітництво? Переклад з німецької: [Олег Фешовець](#). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003.
15. Йонас Г. Принцип відповідальності. – К., 1984.
16. Камю Альбер. Вибрані твори: у 3-х т. – Т. 3. – Харків, 1997.
17. Костомаров М. Твори: у 2-х т. – К., 1990.

18. Кісь Р. Глобальне, національне, локальне (соціальна антропологія культурного простору). – Львів, 2005.
19. Крістева Ю. Самі собі чужі. – К., 2004.
20. Куліш П. Твори: у 2-х т. – К., 1989.
21. Левінас Е. Між нами. Дослідження думки-про-іншого. – К., 1999.
22. Леш С. Соціологія постмодернізму. – Львів, 2003.
23. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Київ-Філадельфія, 1995.
24. Мартен Д., Мецжер Ж.-Л., П'єр Ф. Метаморфози світу. – К., 2005.
25. Мацько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К., 1990.
26. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас//Хроніка 2000. – 1995. - № 1-2.
27. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994.
28. Рікер П. Історія та істина. – К., 2001.
29. Рікер П. Ідеологія і утопія. – К., 2005.
30. Рікьор П. Конфлікт інтерпретацій. Герменевтичні нариси//Генеза. – 1994. - № 1. – С. 46-60.
31. Рікер П. Право і справедливість. – К., 2005.
32. Рікер П. Сам як інший. – К., 2000.
33. Ролз Дж. Теорія справедливості. – К., 2001.
34. Скуратівський В. А. Соціальний розвиток і соціальна політика: сучасні реалії, суперечності і тенденції розвитку // Вісник

- Української академії державного управління при Президентові України. – 1996. – № 1. – С. 137-150.
35. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 13-82.
36. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. – К., 1981.
37. Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні. – К., 1992.
38. Шевченко Т. Г. Твори: у 5-ти т. – К., 1978-1979. – Т.5. – С. 12-68.
39. Шелер М. Положення людини в космосі. – М., 1995.
40. Шинкарук В. Філософія і нові історичні реалії. *Філософська і соціологічна думка*. 1991. № 1.
41. Щедрова Т. Мета суспільства – людина // Віче. – 1995. – № 3. – С. 22-34.